

12/11/1929

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः
श्रीगणेशाय नमः
श्रीगणेशाय नमः

नागर

Benares,
Sampat 1929

स्मृतिः

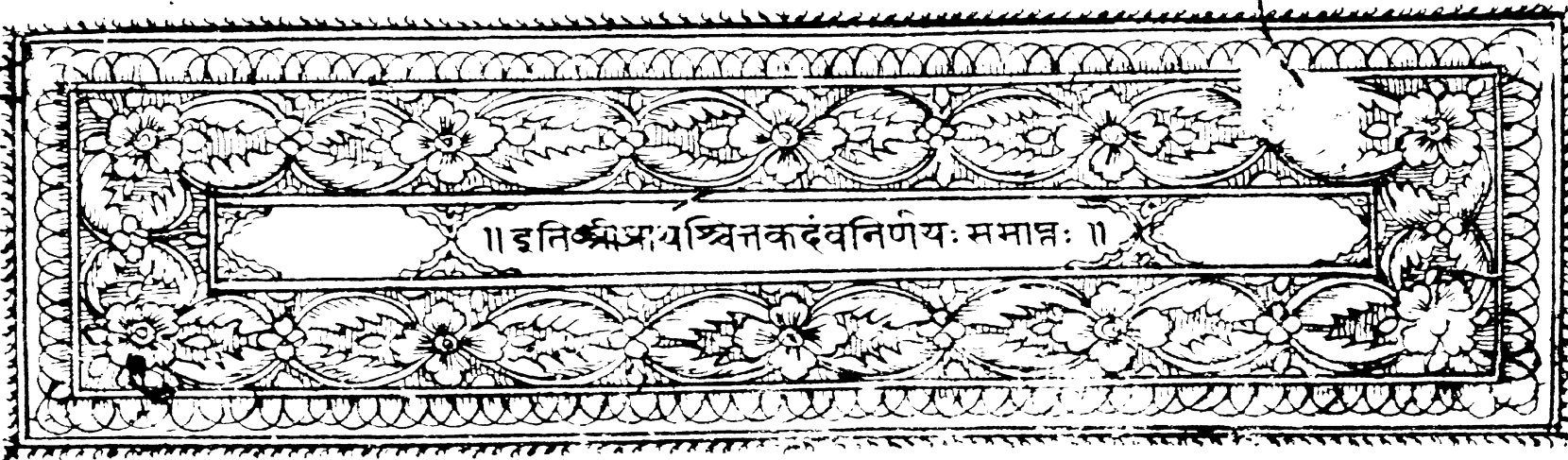
गोपालन्यायपञ्चाननः

प्रायश्चित्तकदम्बनिर्यायः

+

S/O
2.14.5.22
An. 6.5.11

श. क.

॥ इति श्रीप्रयश्चित्तकदं वनिर्णयः समाप्तः ॥

र्यन्मंशयः अत्रयानित्तुत्तघुतरादिप्रायश्चित्तबोधकानितानिरेतः सेकावरोहणमात्रभेदेन सकृत्सवर्णासवर्णभेदेन व्यव-
 स्थयानीति संधीभिर्विभाव्यम् इत्यनुपातकप्रायश्चित्तं अथ क्रोधादिनात्मात्मघातार्थं प्रवृत्तस्य प्रायश्चित्तं तत्र वसिष्ठः क्रोधादिनात्
 घातार्थं वृत्तं तस्यापारं कृत्वा मृत्युमप्राप्य स्वयन्निवृत्तः प्राजापत्यं कुर्यात् कतिपयव्यापारं कृत्वा निवृत्तो घृताभ्यक्तो वस्त्राच्छादितः प्राणा-
 यामत्रपुं कुर्वन् गायत्रीं जपन् त्रिरात्रमुपवसेदिति अथात्मघातिनामश्रुपातने प्रायश्चित्तं गोभिर्विप्रैर्हते चैव तथा चैवात्मघातकेनैवा-
 श्रुपातने कोर्ये सद्भिः श्रेयोभिकाक्षिभिः स्यामन्यतमं विप्रयोदहेतवहेतवा प्रेतोदकक्रियां कृत्वा तप्तकच्छं समाचरेत् तच्छिवकेवलं
 स्पृष्टमश्रुब्राह्मणितं यदि पूर्वोक्तं पुण्यकारी स्यात्केकाहं क्षपणं स्मृतं अथ चितिभ्रष्टायाः प्रायश्चित्तं आपस्तंबः चितिभ्रष्टा तु या नाशिमोह-
 द्विचलिता भवेत् प्राजापत्येन शुद्धे ततस्माद्देयापेकस्मरणः एवं च शास्त्रीयमरणसंकल्पनिवृत्तानामपि बोध्यम् बहूनामेकध-
 र्मीणामिद्विचचनात् अथ रहः कृतेषु संकीर्णापया ताक्षरायां गायत्रीं जपमधिकृत्य शंखः शतं जज्ञातु गायत्रीं स र्दपापप्रणाशिनी तथा सह-
 स्रं जज्ञातु पातकेभ्यः प्रमोचिनीं दुशमहस्रं जापेन सर्वकल्मषनाशिनीं लक्षं जज्ञातु सा देवी महापातकनाशिनी अथासत्यभाषणप्राय-
 श्चित्तं तत्र सदृशसत्यभाषणे कृष्णानुस्मरणं यथा विष्णुपुराणे कृते पापेनुतापो वैयस्यपुंसः प्रजायते प्रायश्चित्तं तु तस्यैव कृष्णानु-
 स्मरणपरं कृष्णोति मद्भूलनामयस्य वाचि प्रवर्तते भस्मी भवति राजेंद्र महापातककोटयः इदमेतत्परमं विनान्यत्रानुष्ठानलक्षणं
 प्राणापवापत्तरिति संवेरमणीयम् ॥ इति श्रीगोपालन्यायपंचाननभट्टाचार्यविरचितः प्रायश्चित्तकदंबनिर्यायः समाप्तः ॥ मी. पोषट्ट

-
 =
 मभ्यप
 मभ्यप
 मभ्यप
 मभ्यप

प्रा. क. २६. स्मृभनेन च श्रोत्रियत्विगुपाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनं स्वस्मरव्युः सगोत्राया अतमवर्णाया अंत्यजायाः कुमाय्या रजस्वलायाः
 शरणागतायाः ब्रजिताया निक्षिप्तायाश्चेत्यभिधाय प्रायश्चित्तमाह अनुपातकिनस्त्वेते महापातकिनो यथा अश्वमेधेन शुभं
 तितीर्थानुसरणेन वा अश्वमेधाद्यकरणेहादशवार्षिकं व्रतं तदशक्तौ अशीत्युत्तरशतप्राजापत्यानि शतशतशतशत
 धेनवो देयाः एतज्ज्ञानकृतेन पातके गम्यागमनव्यतिरिक्ते बोध्यम् अज्ञानतः तदद्वैत्रपितृपत्नीः । इत्यहीनवर्णा अन्त
 जाचाण्डालाः । मार्गब्राह्मणकन्यका अगम्यामाह यमः स्नुषापितृष्वसामातामर्षामातृष्वमासुतामातृत्वानी स्वसाश्च श्रुंगत्वास
 यः पतेद्विद्वान् । ताश्चान्याश्च मृतं तं नियतं पश्चिद्वर्जयेत् एतैरगम्यागमनैः सद्यः पतति वैद्विजः अन्याश्चाह नारदः । एतामातृष्व
 माश्च स्नुषां तुलानी पितृष्वमापितृव्यानी मित्रपत्नी भगिनी तत्सर्वा स्नुषा दहिताचार्यभार्या चरुगोत्राशरणा
 जिताश्रीसाध्वीवर्णोत्तमा चया अंत्याचांडाली अत्राज्ञानतः संपूर्णं व्रतं हादशवार्षिकं ज्ञानतस्नुमरणमितियथ
 थापाहृत्पुत्रं गृह्णात्कंदति मोहाद्वै गुरुतन्ये न युज्यते शिष्यस्यै कर्तनं कृत्वा प्राणत्प्रागेन शुध्यति गुरुतन्यव्रतेन हादश
 नेत्यर्थः एतच्च मातृस्नुषादहितव्यतिरिक्तागमनं बोध्यं मात्रादिगमनस्यातिपातकत्वेन ज्ञानाज्ञानाभ्यामरणस्यो कृत्वादिति चांडा
 लं सजलीणां गर्भोत्यादकस्य च प्रायश्चित्ताभावमाहापस्तंबः अंत्यजायां प्रसूतस्य प्रायश्चित्तं न विद्यते निर्वीमनं कृतं कस्य तस्य का ।

यैः कर्तव्यं प्रायश्चित्तं तथा दहानि क्रमेण तृतीयसंसर्गपर्यन्तं प्रायश्चित्तं करणीयं चतुर्थस्य वचनाभावात् किंचिदित्यथा
 चांशाल्पान्नाशने व्यासः येन दन्नाशिनो विप्राः कृच्छ्रात्तेषां विधीयते तद्भोजिनोऽई कृच्छ्रणतदन्नादाश्च पादस्तः यथापस्तंबः मु
 क्तं यैः प्रकान्ते कृच्छ्रं तेषां विधीयते तेषामपि च ये भुक्तं प्रथमे पां विधीयते तथा च यो येनेति मनुवचनं संसर्गात्रितयपरमि
 तिज्ञेयं इति संसर्गप्रायश्चित्तं अथानुपातिकप्रायश्चित्तनिर्णयः अत्रानुः सादृश्यार्थकः तेन महापातकसदृशमनुपातिकमि
 तिसंस्मृतं अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि चपैशुनम् गुरोश्चालोकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्या ब्रह्मोद्गतावेदनिंदा कोटसाक्ष्य
 सुहृद्वधः गर्हितान्नाद्ययोज्ज्विः सुरापानसमानिषट् निक्षेपस्यापहरणं ताराश्वरजतस्य च भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयस
 म्स्मृतं रेतःसेकः स्वयोन्यासुकुमारीष्वंयजासुच सरव्युपुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसंस्मृतं अनृतं च समुत्कर्ष इति श्रद्धा
 स्य ब्राह्मणोद्गमिति वचनान्परात्कर्षकथनेन किंचिदिति भावणं चेति अनृतवचनं गुरोरलीकनिर्बन्धोऽनुषादोषाभियोगः सु
 हृद्वधः ब्राह्मणव्यतिरिक्तमित्रवधः गर्हितान्नाद्ययोज्ज्विः सुरापानादिगर्हितान्नाद्ययोज्ज्विः क्षेपस्यापहरणं ब्राह्मणस्वामिकनिःक्षे
 पीयहरणमिति श्रुतपाणिः अनृतवचनादेर्हानतोऽत्यन्ताभ्यासं महापातकसदृशदशवार्षिकं ब्रतम् अज्ञानतः षड्वार्षिकं रेतः
 सेकः स्वयोन्यासित्युपलक्षणं यथाविष्णुः पितृपितृव्यभातामहमातुल्यश्च शश्वत्पुत्रपुत्र्यभिगमनं गुरुद्वारसं पितृष्वसमात्स्य

प्र. क.
२८

स्तारमवहासवणान्तमवणानतुहीनवर्णातदभिगमनस्यानुपातकत्वमिति अत्र प्रायश्चित्तमोहागिराः गुरुतल्याशि
 लांतमामायसीं वास्वयं विशेत उक्त्यदृषणो वापिधारयेदं जलौस्वयं मरणायततः पद्माप्रत्रे मुक्तं शरीरस्य वि
 मोक्षेण मुच्यते कर्मणोः शुभात् महाव्रतं चरेद्वापि दद्यात्सर्वस्वमेव वा गुर्वर्थं वाहृतो युद्धे मु
 ष्णतिकेन्द्रानरुतेमातृव्यतिरिक्तसवर्णान्तमवर्णगुरुदरगमने वाहृत्य महाव्रतं चरेद्वापि त्रिदशहत्याव्रतचतुर्विंशतिवार्तिकम
 अज्ञाः श्रवार्थिकं द्वादशवार्थिकाभिप्रायमाह शंखः रुक्मस्तेषां सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्यगः व्रतेनानेन शप्यति म
 हापातत्रिः स्वमे इति गुर्वद्गनागमनप्रायश्चित्तं अथ संसर्गप्रायश्चित्तं यथामनुः यो येन पतिते नैपांसं सगे याति मान
 व्रतं संसर्गविशुद्धये जाबालः संसर्गयेन संसर्गं कुर्यात्तद्व्रतमाचरेत् तं न न व विधपापा न्वितानां मध्ये
 यमाही अकुर्यात् सतस्य व्रतं कुर्यादि अर्थः व्रतं तु पादौ न यथा व्यासः यो येन संवसेद्वर्षे सोपितत्समतामियात्
 चरेत्सं व्रतस्य व्रतं हि ज्ञेयं यद्यपि मरणे पादान्त्वं न संसृजति तथापि मरणत्रैकल्यिकचतुर्विंशतिवार्तिकं व्रतं पादा
 न्यमितिसंवत्सरसंसर्गयत्रायश्चित्तमुक्तं संवत्सरप्राप्तौ भणहारः कर्तव्यः यथा बृहस्पतिः पाण्डुमासिकेतुसंयोगे याजना
 ध्याप्रनादिना एकत्रासनशय्याभिः प्रायश्चित्नादं माचरेत् एवं चिरंतरमासत्रयसंसर्गप्रायश्चित्तपादद्वयाद्यहनीये एवं मूल

३२

मोक्षस्ते सुवर्णस्तु षोडशेति सनूक्ताशीतिरौक्तेकापरिमितं हेतुतदपहारणवमहापातकं न तु तन्मूत्रहेमाहरणे न्यूनसुवर्ण
हरणे षण्णशान्तं सुवर्णादत्यहरणे वत्सरः परिकीर्तितः अन्यहरणे सुवर्णद्वादशक्रमेण किञ्चिन्मृतसत्प्रकृति काहरण
इत्यर्थवत्सवत्सरेपंचदशधेनुः सद्युद्दिगुणादिहरणं द्विवार्षिकं व्रते एतदद्दीदिहरणे षाण्णसिकं बोध्यं इदमज्ञा
तः अर्धर्णापहरणे वमिष्टुः निःकालकोश्रुताक्तो वा गोमयाग्निना पादप्रभृत्यात्मानं दाहयेत् ततः पूतो भवतीति विज्ञाय देहि
कोश्रुतः केशश्मश्रुनखलोमरहितः एतच्च ज्ञानतः अज्ञानतस्तुद्वादशवार्षिकमेव यथाशंखः अधः शायी जटाधारी पर्ण
मूलाफलाशनः एककालं समश्नानो वर्षे तुद्वादशे गते रुक्मस्तेयी सुगपश्च ब्रह्महागुरुतल्पगः व्रते नानेन शुध्यंति महापा
तकिनस्त्वमे अत्र त्रियादीनां परिषद्दे गुण्यादिकं नास्ति अत्राज्ञानतोद्वादशवार्षिकं ज्ञानतो मरणमिव मरणवैकल्पि
कं चतुर्विंशतिवार्षिकं वा ब्राह्मणस्यद्वादशवार्षिकं अज्ञानतः षड्वार्षिकं द्वितीयशुलपाणिः भवरेतुस्तु ज्ञानतः सर्वेषां म
रणं चतुर्विंशतिवार्षिकं वा ज्ञानतो ब्राह्मणस्यद्वादशवार्षिकं त्रियादीनां पादपादहानि परिषद्दे गुण्यान्नुप्रकरणाद्ब्रह्म
स्यैविषयमित्याह इति सुवर्णस्तेयप्रकरणे अथ गुर्वेगनागमनप्रायश्चित्तं गुरुरत्रपितायथा मृतुः निषेकादीनिकर्मा
णि येः करोति यथाविधिः संभावयति चान्नेन सविप्रोगुरुहूच्यते निषेकादीनिर्गर्भा चान्नेन निद्रस्यानामातुः सपत्नीमाचा

श.क.
२३

संदेयमितिर्वचनात् ज्ञानतन्मयारपे मरणमवतत्रपादपादहान्याद्यसंभवात् सुरापानमिवेधेयं जात्याश्रय इति म्य।
 निरिति सन् कुमारवचने पंचवर्षमध्यपि प्रायश्चित्तबोधकं ततो न्यूनतरस्यास्य नापराधानपातकमिति अंगिरो वचनम्।
 सुमपानेतरविषयं पूर्वजन्मकृतसुवर्णापहरणसुरापानयो र्त्रैरकभोजनात् क्षीणयोरपिसुवर्णचौबः कौमर्य्यसुरापःश्या
 वदंतक इति चिद्वा दनुमितयोः किंचिदवशिष्टयोरल्पप्रायश्चित्तमाहवसिष्ठः कुनखीश्या वदंतश्चैर्च्ये च रेयात्तामिति।
 णः कुष्पति की ब्रह्मद्रायाक्ष्मी सुरापःश्यावदंतकः सुवर्णापहारी कुनखीदुश्चर्मागुरुतल्पगः इतिकुशी ब्रणवान्
 सवगात्रेषुगने नासिके इति भविष्यपुराणोक्तश्या वदंतः स्वभावात् कृष्णादंतः कुनखासंकुचितनरः चदयंसंक्षे
 पः अज्ञानतो ब्राह्मणस्य सुरापानेद्वादशवार्षिकं सत्रियस्य नववार्षिकं वैश्यस्य षड्वार्षिकं ज्ञानतः सर्वेषु
 विशिष्टां षिकं वा वालवृद्धस्त्रीणामर्हं सर्वशुद्रायतद्वोधकवचनाभावात्प्रायश्चित्ताभावः इति पा
 सुवर्णापहारप्रायश्चित्तत्रसुवर्णहरणं महापातकं यथाहारीतः ब्रह्महत्यासुरापानं ब्राह्मण
 नंसंयोः सहेति महापातकं तथाविष्णुः ब्रह्महत्यासुरापानं ब्राह्मणसुवर्णापहरणं
 सहेति पंचमहापातकानि अत्र ब्राह्मणेति विशेषणान् क्षत्रियादिसुवर्णहरणं तृपपात
 स्तुपंचकृष्णालका।

नथसुरापानप्रायश्चित्तं तत्रसुरामद्ययोर्भेदमाहपुलस्त्यः पानसंद्राष्टमाधूकं र्वाचूर्णनालमैश्वरं माध्वीकं कोलटाकं
 चमैरेकं किलजं समानानि विज्ञानीयान्मद्यान्येकं दशैवतु द्वादशंतुमुग्रामद्यं सर्वेषामध्यमं स्मृतम् एकादशविं
 धिमसृपानेशत्रियाणां तत्रदोषाभावमहयाज्ञवल्क्यः कामादपिहिगजन्योवैश्यावापिकथंचनमद्यमेघांसुरापीत्वा
 नदोषं प्रतिप्रद्यते अत्रविकारविशेषो मरुहेतुः सुरासुरावैमलमन्त्रानां पाप्माचमलमुच्यते तस्माद्ब्राह्मणानन्ये देशश्च
 नसुरापिबेत् इतिमनूक्ताच्चतेनक्षत्रियवैश्ययोः पैक्षीपानेनपानिन्यमितियथाहारीतः गौडीपैष्टीचमाध्वीच विदे
 यात्रिविधसुराः यथाचेकातथासर्वानपानव्याद्विजोत्तमैः द्विजानां मध्ये उत्तमाद्विजोत्तमा ब्राह्मणा इतियावत् समासस्तु
 च्छादसः तेनचद्वयाज्ञवल्क्येनमहनविरोधः क्षत्रियवैश्ययोः सकृदज्ञानतः सुरापानेप्राणांतिकं ब्राह्मणस्यतुमाध्वी
 गौडीपैष्टीनामन्यतमपानेप्राणांतिकमाहयाज्ञवल्क्यः सुरांबुभृत्तगोमृत्रपयसाग्नि सन्निभंसुरेण्येन्यतमं पीत्वामरणा
 ष्टुद्धिमिष्यतिबृहस्पतिः सुरापानेज्ञानकृतेचलंतीतां विनिःक्षिपेत् सुखेतयाविनिर्दग्धे मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् अज्ञानतः
 सकृत् कृतेमाध्वीगौडीपैष्टीनां याते ब्राह्मणस्यद्वादशवार्षिकं यथाब्रह्महत्याऽनुक्तौ शुभः चरेत्तमितदेवोभौसुरापगुरुत
 ल्यगोमगोत्रादृषकश्चैवसुवर्णस्तेयकृत्तरः एतद्द्वादशवार्षिकं अत्रक्षत्रियवैश्ययोः पूर्वोक्तविप्रैस्सुक

प्रा.क.
३६

क्षत्रियाणां तु ब्रह्मवधे प्रायश्चित्तद्वैगुण्यम् यथाङ्गैः गृणाक्षत्रियाणां तु वैश्यानां त्रिगुणांस्तथा चतुर्गुणानुशुद्धाभापाम्
 रिषदुक्तामहात्मनाम् परिषदुक्तव्रतं कुर्यात् शुद्धये पापकर्मणां अनेकब्राह्मणवधे तत्र त्वादेकमेव प्रायश्चित्तं तत्र त्वच
 समानदेशकालकर्तृत्वेनागृह्यमाणविशेषात् अधिकान्नेन नृनां गमिहिः प्रसंग इति न्यायात् ब्रह्मवधे तत्र प्रमा
 ज्ञात क्षत्रियादिवधप्रायश्चित्तसिद्धिरिति सर्वे यद्यपि स्यादकामकृते तच्च द्वैगुण्यं बुद्धिपूर्वकमिति शङ्करावचनात् मरणवे
 कल्पिकत्वाद् द्वादशवार्षिकद्वैगुण्यादपि पापक्षयो भवति तथाऽपि कामतो व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायत इति याज्ञवल्की
 यादव्यवहार्यत्वं अनुपनीतब्राह्मणवधेपिसहापातकमर्भहंता यथावर्गमिति याज्ञवल्क्येन तत्र दूर्णगर्भवधे तद्दूर्णव
 धप्रायश्चित्तस्योक्तत्वात्सुतगतोधिकवधमस्तु न्यब्रह्मवधप्रायश्चित्तमिति श्रुत्वाणि अत्र सर्वव्रतवक्षि
 रः पूर्णव्रतविशेषे धर्मार्थैरुपपाद्यतुहारे वस्त्रपवित्राणि भाजनानि शिष्यतः व्रतं चैवः तत्र चतु
 तत्र श्रुतेः त्रभेदेन दक्षिणाव्यवस्थास्यैव शेषः कामतो ब्राह्मणवधे ब्राह्मणस्य मरणोचत्
 द्वादशः कं तदशतौ अशीत्युत्तरशतपयस्त्रितीर्थे मरिचवेतदशतौ च चत्वारिंशत् पुः कर्णीयं च शतल
 क्षत्रियादिकदेये दक्षिणा तु गोशतं संवावान् स्त्रीद्वंद्वानामर्द्धमरणे तु तत्रास्ति तत्र वस्याया अभावात्

मथसुरापानप्रायश्चित्तं तत्रसुरामद्ययोर्भेदमाहपुलस्त्यः पानसंज्ञाश्चमाधूकंखार्जूरंनालभैक्षवंमाध्वीकंकोलटांकं
 चमैरेतैर्लिकेलजं समानानि विज्ञानीयान्मद्यान्येबाहूशिवतु हादशंतुसुरामद्यं सर्वेषामधमंस्मृतम् एकादशदि
 धमसुपानेसत्रियाणांतत्रदोषाभावमहयाज्ञवल्क्यः कामादपिहिगजन्योवैश्यावापिकथंचनमद्यमेघांसुरापीत्वा
 नदोषं प्रतिप्रद्यते अन्नविकारविशेषोमरुहेतुः सुरासुरावैमलमन्त्रानां पाप्माचमलमुच्यतेतस्माद्ब्राह्मणानन्येदैश्वश्य
 नसुरापिबेत् इतिमनूक्ताच्चतनक्षत्रियवैश्ययोः पेशीपानेनपातित्यमितियथाहारीतः गोडीपैष्टीचमाध्वीच विज्ञे
 यात्रिविधसुराः यथावैकातथासर्वानपातव्याद्विजोत्तमैः द्विजानांमध्येउत्तमाद्विजोत्तमाब्राह्मणा इतियावत् समामस्तु
 च्छादसः तेनचद्वयाज्ञवल्क्येनमहनविरोधः क्षत्रियवैश्ययोः सकृदज्ञानतः सुरापानेप्राणांतिकं ब्राह्मणस्यतुमाध्वी
 गोडीपैष्टीनामन्यतमपानेप्राणांतिकमाहयाज्ञवल्क्यः सुरावुगृजगोमृत्रपयमाग्नि सन्निभंसेरुषेन्यतमंपीत्वामरणा
 बुद्धिमिष्यतिवृहस्पतिः सुरापानेज्ञानरुतेच्वलंतीतांविनिःक्षिपेत् सुखेनयाविनिर्दग्धमृतः शुद्धिमवाप्नुयात् अज्ञानतः
 सिकृतं कृतंमाध्वीगोडीपैष्टीनांयाने ब्राह्मणस्यद्वादशवार्षिकं यथाब्रह्महत्याऽनुक्तौरुमः चरतमितदेवोभोसुरापगुरुत
 न्यगोमगोत्रादृषकश्चैवसुवर्णस्तेयकृन्नरः गतद्वादशवार्षिकं अत्रक्षत्रियवैश्ययोः पक्षपादहानिःपूर्वाक्तविप्रैर्ममक

प्रा.क.
३६

सत्रियाणां तु ब्रह्मवधे प्रायश्चित्तद्वैगुण्यम् यथाङ्गैः गुणासत्रियाणां तु वैश्यानां त्रिगुणास्तु चतुर्गुणानुशुद्राणां पाप
विषदुक्तासहात्मनाम् परिषदुक्तव्रतं कुर्यात् शुद्धये पापकर्मणां अनेकब्राह्मणवधे तत्र त्वादेकमेव प्रायश्चित्तं तत्र च
सिमानदेशकालकर्तृत्वेना गृह्यमाणविशेषात् अधिकाङ्गे नन्यूनांगमिहिः प्रसंगइति न्यायात् ब्रह्मवधे तत्र प्रस
ज्ञात् सत्रियादिवधप्रायश्चित्तसिद्धिरिति सर्वे यद्यपि स्यादकामकृते तच्च द्वैगुण्यंबुद्धिपूर्वकमिति ब्रह्मवचनात् मरणवे
कल्पिकत्वाद् दशवार्षिकद्वैगुण्यादपि पापक्षयो भवति तथाऽपि कामतोऽव्यवहार्यस्तु वचनादिह जायत इति याज्ञवल्की
यादव्यवहृत्येत्वं अनुपनीतब्राह्मणवधेपिसहापातकमर्भहंता यथावर्गमिति याज्ञवल्क्येन तत्र हर्षगर्भवधे तद्वर्णव
धप्रायश्चित्तस्योक्तत्वात्सु ततोऽधिकवयसस्तु न्यब्रह्मवधप्रायश्चित्तमिति श्रुत्याणि अत्र सर्वव्रतवशि
नः प्रायश्चित्तविशेषेऽपि धर्मार्थरूपपाद्यतुहारे वस्त्रपवित्राणि भाजनानि विशेषतः कर्तव्यानि चतु
तत्र श्रुतेः कर्मदेनदक्षिणाव्यवस्थास्यैव शेषः कामतो ब्राह्मणवधे ब्राह्मणस्य मरणोच
हादः कं तदशतौ अशीत्युत्तरशतपयस्वितीर्थे मुदिवेतदशतौ च चत्वारिंशत् पु
श्रण्यादिकदेयदक्षिणा तु गोशतं यवावान्कुरी वृहानामर्ह मरणोत्तत्रास्ति तत्र वस्थाया अभावात्

उत्तरका र्षीपणसहस्रं स्यात् गोमहस्रमृत्यं सार्द्धं हयाधिकं षष्ठ्युत्तरका र्षीपणसहस्रं स्यात् अतः षष्ठिधेनुशतत्रयमृत्यु
 सार्द्धसप्तदशकार्षीपणाधिकं स्यादिति श्रुत्वा पाणिः नचानुश्रुतं पश्यमाकलय्य द्वादशवार्षिकमहाव्रते धेनुमृत्युकिंचिन्मूनका
 र्षीपणत्रयंगोमृत्युसप्तदशपणा इति लिखितं तदत्र निपायकं सुधीभिर्विभाव्यम् अथ ब्रह्मवधप्रायश्चित्तत्रयज्ञानतो ब्रह्म
 वधे सर्ववर्णानां मरणमेव प्रायश्चित्तमयथा मनुः लक्ष्यं शस्त्रभृता वा स्याद् द्विदुषामिच्छयात्मनः प्रास्येदात्मानमग्नौ वा मृत्तु
 रवाकुशिराः लक्ष्यमित्यनेन मृतः शूद्रश्च जीवन्नपिशुध्यतीति मृत्तुसंग्रामे वाहतो लक्ष्मीभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् मृतकल्पः प्र
 हानो जीवन्नपिशुध्यति इति याज्ञवल्कीयात् विदुषां पातकशोधनार्थं मयं लक्ष्मीभूत इति विजानताम् अज्ञानकृते तु भैक्ष्य
 मात्मशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजमिति मनुवचनात् शवशिरःविन्दुसहितं द्वादशवार्षिकं व्रतं कार्यम् अश्वमेधगोसवामि
 जिद्विष्वजिदग्निशोमादियागकरणं तथा ऋग्यजुःसामाथर्वणेष्वेकतरपठनम् तथा ब्रह्मचर्यपूर्वकमेतुवंधदर्शनम् तथा
 वेदविदे सर्वस्वदानम् तथा जीवनकालव्यापकधनदानं प्रायश्चित्तम् १० यथा मनुः यजेत वाश्वमेधेन स्वजित्वा गोसवेन वा
 अभिजिद्विष्वजिद्वा वा त्रिष्टुताग्निष्टुता पिवा जपेद्वा न्यतमं वेदं योजनानां शतं व्रजेत् ब्रह्महत्यापनोदाये मितभुकसंया
 तं त्रियः सर्वस्वैवावेदविदे ब्राह्मणायोपपादयेत् धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदं हविष्यं भ्रानुसरेत्यतिस्नोतः संस्वसि

श्री क.
२५

यद्रव्यसाम्येहर्तृगुणदोषायपेक्षया उक्तपक्षद्रव्यापहरणवैषम्यदोषः समर्थनीय इति तत्र पाणिः अथातिपातः ॥ १ ॥
 । यश्चित्तं तत्रातिपातकानां ज्ञानतोऽज्ञानतश्चापि प्रवेशमेव प्रायश्चित्तं यथाह विष्णुः मातृगमनं दुहितृगमनं ॥ २ ॥ मनेमि
 पतिपातकाः ॥ ३ ॥ तं किनस्वते प्रविशेयुर्दृताशनमनस्यन्यानिः कृतिस्तेषां विद्यते हि कश्चनेऽपि ज्ञानतश्चेत्यर्थः
 अथ महापातकानामन्यप्रायश्चित्तानि अत्र शंखः नि त्रिपवणस्त्राया कृत्वा पर्णकुर्यां वने अधः शयी स्रस्रधः ॥ ४ ॥ यर्णमूलफलश
 नः ग्रामं विशन्तु भिक्षार्थं स्वकर्मपुरिकीर्तयन् गककालन्तु भुञ्जानो वर्षे च द्वादशे गते रुक्मस्तेषी सुगपश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः
 व्रतेनानेन शुभ्यंति महापातकिनस्त्वमेयथा गिरः षड्विंशत्येः कृच्छ्रार्गत्रह्रहा पूयते नर इति द्वादशवार्षिकमहा ॥ ५ ॥ शीति
 शतं प्राजापत्यानि साशीतिपयस्विधेनुशतं तन्मृत्यानि चत्वारिंशत्पुगाणाधिकपंचशतं कार्षीपणावाचत्वा ॥ ६ ॥
 शीतिधेनुशतदानं कश्यपत्रेति चेत् यतो ह्युरसा ज्ञानकृते ब्रह्मवधे गते नु द्वादशे वर्षे ब्रह्महा पूयते नर इत्यभि
 हेगुण्यं चतुर्विंशतिर्षाधिकेव कव्यगवामहस्त्रे विधिवद्दिष्टेभ्यः प्रतिपादयेत् ब्रह्महानि प्रमुच्यत सर्वपापेभ्य एव च ॥ ७ ॥
 हस्त्रदानयोर्मृत्युन तुल्यत्वाभिधानार्थं तेन धेनुमृत्युसंपादकपट्टिकाद्वयाधिककाकिणीत्रयन्युनपुराणत्रयं गते नैतद्भवति ॥ ८ ॥
 २५ ॥ अन्यथापयस्विधेनुमृत्युयथाश्रुतं पुगाणत्रयं यदि स्यात्संदावैषम्यं स्यात् यतः स्वपष्टिपयस्विधेनुशतत्रयमृत्युम् अशी

अत्र तत्र विष्णुः पवनारोग्यवर्जसृतावगच्छत्पत्नीं त्रिरात्रमुपवसेत् अत्रचतुर्विंशतिपणाः अथ रजस्वलागमनप्रायश्चित्तं
अत्रयाज्ञवल्क्यः त्रिरात्रान्ते घृतं प्राश्य गत्वा दक्षां शुचिर्भवेत् त्रिरात्राशक्तौ चतुर्विंशतिपणा देया एतदकामतः सकृद्गमने अ
भ्यासेत् प्रायश्चित्तावृत्तिः श्राद्धदिने मैथुने दिनमेकमभोक्तमिति यथायमः वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमेत् तत्र
व्रतलोके च दिनमेकमभोजनं स्नातको गृहस्थः अथ पितृवस्त्रादिमुतापरिणयनप्रायश्चित्तं यथासुमंतुः पितृष्वसुतां मा
सुसुतां मातृसुगोत्रोसमानार्थेण विवाद्य चांद्रायणं चरेत् परित्यज्य चैनां विभ्रयादिति मातृसुगोत्रां मातामहस्यसंप्रपुरुषानया
वदिति शूलपाणिः अथ पतितप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं बृहस्पतिः पतितानां गृहं गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च मासोपवासं कुर्वीत चांद्रा
यणमथापि वा अत्र ज्ञानाभ्यासो मासोपवासः सकृत् ज्ञाने तु चांद्रायणं सकृदज्ञाने चांद्रायणार्द्धमिति मासोपवासे पंचदशधे
नवः संवत्सरेण मासाशीपृथक्तेनात्र संशयः इत्यंगिरोवचनेन द्वादशवार्षिकस्य व्रतस्य संवत्सरमासोपवासेन सह विकल्पितत्वा
न अथ मणिमुक्तादिस्तेयप्रायश्चित्तं तत्र मनुः मणिमुक्ताप्रवालस्य सर्वस्याश्ममयस्य च अयस्कां स्यात्पुत्रानां च द्वादशाहकणान्त्र
क्तकणान्नताकणभक्षणं अत्र षडुपवासाः जावालः रजताश्च गोभृकन्यानां सकृद्वरणे चांद्रायणं एतच्चापहृतद्रव्यदानपूर्वकं
कर्तव्यं यथा विष्णुः दत्त्वे वा पहतं द्रव्यं धनिकस्याभ्युपायतः प्रायश्चित्तं ततः कपीत्कल्मषस्याप्यनर्त्ये अत्र सकृदभ्यासकालदे

श. क.
२४

पानं प्रायश्चित्तं सकृदज्ञानात्यानत उपवसेदित्यनुक्तौ अनिर्दृशायागोः क्षीरमौष्ट्रमेकशपंतुः प्राविकं संधिनीशीः खवत्सा।
याश्च गोः पयः आरण्णनां च सर्वासां मृगानां महिषी विना क्षीराण्येता न्यपेयानि द्विजातीनां स देवर्हि शंखः सती सा वित्री नानां क्षी
रमपयमज्जुः गो गमन प्रायश्चित्तं तत्र विष्णुः गो व्रतं गो गमने च गो व्रतं शूद्रस्वामि गो वधोः तत्र धेनु चतुष्टयं इ
दं सकृदज्ञानेः शंखः मोष्वपरिकीर्णो संबत्सरं प्राजापत्यं चरेत् तत्र त्रिंशद्द्वेनवः अत्यं ताभ्यां ते गोतमः गविचगुरुतत्य
सं गुरुतल्लसममिति द्वादशवार्षिकं अशीत्पुत्रशत धेनवो वा निरंतरं संबत्सराभ्यां से मरणं तिकमिति शूलपाणिः वसु
तोदिनाभ्यां सवमरणमिति द्रष्टव्यं अथ परिवेदनादि प्रायश्चित्तं तत्र हारीतः ज्येष्ठे निर्विण्णे कनीयान्यरिवेत्ताभ्यां ततिपरिवि
त्तिज्येष्ठः परिवेदनीया कन्या परिवेदनीया कन्या परिकर्तव्या जकस्ते सर्वे पतिताः संबत्सरं प्राजापत्येन कृच्छ्रेण य
शद्द्वेनवः इदं तु ज्येष्ठमुद्दिश्य कन्यात्यागानंतरमिति अथ ब्राह्म्यप्रायश्चित्तं तत्र विष्णुः येषां द्विजातांसा वित्री
विधितंश्चारपित्वात्री न कृच्छ्रानुयथा विध्युपनापयेत् तत्र धेनुत्रयं एतत्पिबन्मातृरहितस्य निः स्वजनस्य सा।
आलस्यादनवधानाः सा वित्री पातेशंखनिखितौ ब्राह्म्यं द्वायणं कुर्यात् गो प्रदानं चेति ब्राह्म्यत्वं च पंचदशवर्षीत्य
यमः पतितायस्य सा वित्री दशवर्षीणि पंचच प्रायश्चित्तं भवेत्तेषां प्रोवाचवदता वरः अथ क्रतो भार्या नधिगमन प्राय

न
२४

मतां ज्ञानतः सकृद्भोजने द्वैगुण्यमिति अथ विडालाद्युच्छिष्टभक्षणं प्रायश्चित्तं तत्र मनुः विडालका कायुच्छिष्टं जग्धा
 श्वनकुलस्य च केशकीटावपन्नं च पिवेद्ब्रह्मसुवर्चलां ब्रह्मसुवर्चलापी तस्य र्यावर्तः तां च पीत्वा दिनमेकमग्निवाहनीयं र
 दमज्ञानतः ज्ञानात्तु त्रिगत्रं यथाशंखः दूषितं केशकीटैश्च मार्जारैर्मृषकैस्तथा मक्षिकादंशकैश्चैव त्रिगत्रं तु व्रतं चरेत्
 मत्र समूलं व्रतं गोमूत्रपावकेन तदशक्तौ साह्ये पणा देयाः सकृद्भोजनविषयमेतत् अथ विष्णुमूत्रादिदूषितकृपादिजलपाने
 यश्चिन्नं कूपे विष्णुमूत्रसंयुक्ते पीत्वा तोयं द्विजान्तमः त्रिगत्रेण विशुध्येत कुंभे सांतपनं स्मृतं इदमज्ञानतः ज्ञानात्तु द्वैगुण्यमिति
 सांतपनमाह ब्रह्मपुराणे प्रथमेदनिनाश्रीयाद्गोमूत्राशीततः परंतृतीये गोमयाशीस्याच्चतुर्थे शीरषो भवेत् पंचमेदधिभुक्चैव
 घृतपेषे पिवेत्ततः कुशोदकं सप्तमे तु रुक्मसांतपनो विधिं अत्र घेनुद्वयमिति श्लपाणिः अथ भक्ष्यपंचनस्वशवदूषितजलपाने
 आपस्ववः अंतस्थितेषु क्लिन्नेषु सर्वपंचनविषुच पिवेदपेयकूपेषु षड्गत्रेण विशुध्यति अक्लिन्नेषु त्रिगत्रं स्याच्छूद्राणां दिनमेव
 च्छरातचमत्तुषे तं शवविषयम् यथा देवलः क्लिन्नेभिन्ने शवे चैव तत्र स्थेयदपः पिवेत् पराकेण विशुद्धिः स्याद्ब्राह्मणाणां च
 भोजनान् अस्य ताभ्यां मेलघृहारीतः क्लिन्नेभिन्ने शवे चैव तत्र स्थेयदितत्पिवेत् शुध्ये चां द्रागणं कुर्यात् प्रकृच्छमथापि वाक्लि
 न्त्रोभिन्नः शवश्चैव तत्र स्थेयदिदृश्यते पयःपिवेत् त्रिगत्रं तु मानुषे द्विगुणं स्मृतमततज्ञानतः देवस्यानेऽज्ञानतोर्दं मथापेयं

भा.क.
२३

पनमेखलादौभैक्ष्यचर्योव्रतानिचनिवर्ततेहिजातीनांपुनः संस्कारकर्मणि अत्रस्वाध्यायोद्यपेक्षापिनास्तीत्यमः वि
प्रस्यश्त्रियस्पायि... आदुत्तरायणेदक्षायणेविशांकार्यानानध्यायेनसंक्रमे अनध्यायेपिकर्षीतयस्यने । त्तकंभवेत्अ
पिनादक्षिण्युणहृत्... योः समुच्चयः मन्मामादिदोयोप्यत्रनास्तिनैमित्तिकत्वात्नैमित्तिकानिक... णेतिपतेतिपदाय
दानदातदैवकोर्याणिनकालंतुविधीयते अथाऽभोज्यान्नाब्राह्मणास्तत्रवृहस्पतिः नटनर्तकतशाणश्चर्मकारः सुवर्णकृतम
शौडिकामेंडिकाःषंडाःअभोज्यान्नाः प्रकीर्तिताः कर्मकराश्चक्रिणश्चमृतकाद्योषकास्तथाचक्रोपजीविनश्चैवकैवर्तीतक्षका
स्तथाअज्ञोपजीविनश्चैवशूद्राध्यापकयाजकाः चित्रोपजीविशिखीचवाहृषिर्ब्रह्मविक्रयीवृथाश्रमीवृथा... यमाणा
चभेदकः पुण्योविक्रयकोपश्चयोनि संकरजातयः वंशोपजीविकुंडाशीपरिवित्तिस्नुवीरहाभियजोगरदृश्चै...
वचकर्मस्वतेषुयोमोहाद्ब्राह्मणोवर्ततेसदा प्रायश्चित्तेत्यनाचीर्णपरिहायोभवेत्सतां तेषानुब्राह्मणोभुक्त्वाकृत...
ग्रहं प्राजापत्येनशुध्येतततः पापान्नसंशयः एतदज्ञानतः अज्ञानतस्त्रहं तथाचमनुः भुक्त्वातो न्यतमस्यान्वमम...
पणं त्रहंमत्याभुक्त्वाचरेत्तच्छंरतोविणमृत्रमवचेतिकारिकावाधोवीरहानशान्निःकलविंकादिभक्षणेत्प्रहोपवासमाहवि
ष्णुः कलविंकहंममंडूकचक्रवाकरज्जुवानमारमदात्पृहशुकमारिकाकोकिलखंजनाशनेत्रिरात्रमुपवसेदिति इदमज्ञा

यगोमांसभक्षणप्रायश्चित्तसुमेतुः गोमांसभक्षणे प्राजापत्यंचरेदिति इदमज्ञानतः सकृद्विषयं ज्ञानतो द्वैगुण्यं ज्ञानाभ्या
मेपराशरः अगम्यागमने चैव सद्यगोमांसभक्षणे शुद्धे चांद्रायणं कुर्यान्नदीगत्वा समुद्रां अनडुत्सहितां च दद्यादि प्राय
दक्षिणा मिति गामश्वं कुंजरो धौ च सर्वपंचनखं तथा ऋव्यादं कुकुटं ग्राम्यं कुर्यात्संवत्सरव्रतं तथा भुक्तेत्यर्थः एतच्चित्त
कालाभ्यामेपंचनखं शशाकादिपंचनखभिन्नं संवत्सरव्रतं पंचदशधनवः एतस्य प्रायश्चित्तस्यांते पुनरुपनयनमाह विष्णुः
ग्राम्यकुकुटनरगोमांसभक्षणे च संवत्सरेषु द्विजातीनां प्रायश्चित्तांते पुनः संस्कारं कुर्यादिति अथ मूत्रपुरीषादिभक्षणं प्राय
श्चित्तं ह्यस्त्वितिः अमेध्यानामपेयानामभक्षस्पचभक्षणे रेतो मूत्रपुरीषाणां शुद्धे चांद्रायणंचरेत् अज्ञाने तु गौतमः मूत्रपुरीषे
तमां प्राशनेत प्लवच्छमिति उभयत्र पुनः संस्कारः यथा याज्ञवल्क्यः अज्ञानात्तु सुरपीत्वारेतो विष्णु मूत्रमेव च पुनः संस्कारमर्ह
न्ति त्रयोवर्णाद्विजातयः यत्तु विष्णु मूत्रभक्षणो विप्रः प्राजापत्यं समाचरेत् इत्यापस्तंबवचनम् तद्वलात्कारविषयमिति शू
लपाणिः ऋषेः कोदशवर्षीयवात्नविषयमिति स्मार्ताः सत्रियादीनां पादपादहानिः याज्ञवल्क्यः पलांडं विडुगहं च छत्राकं प्रा
सुकुकुटं लसुनं गृजनं चैव भुक्त्वा चांद्रायणंचरेत् एतदज्ञानतः ज्ञानतस्तप्लवच्छमितिः शूलपाणिः एषु प्रायश्चित्तांते पुनः
संस्कारं कुर्यादिति विष्णुवचनात्पुनः संस्कारः संस्कारकरणे चांद्रायणमिति शूलपाणिः उभयत्र न करणे विशेषयति मनुः च

प्रा- ॥ मभिगच्छेत्तदाशरपत्रं वैश्वित्वा राजन्यमग्नौ प्राश्येत् ब्राह्मण्यां पूर्ववत् वैश्वस्य ब्राह्मणी गच्छेत्तदा लोहितं ॥ १ ॥
 २ ॥ त्वाग्नौ प्राश्येत् ब्राह्मण्यां पूर्ववत् एवं वैश्वो राजन्यायां शूद्रो राजन्यवैश्वयोर्गमने महापथमिति महापथागमने कर्त्तव्यं ॥ २ ॥
 मार्गेण पुनरुक्त्वेति सारयेदित्यर्थः यतश्च ज्ञानतः अज्ञानतः शूद्रस्य ब्राह्मणी गमने द्वादशवार्षिकं क्षत्रिय गमने पादोनवा
 कं वैश्यागमनेषां द्वावर्षिकं यथा प्रचेताः शूद्रस्य ब्राह्मणी मोहात् गच्छतः शुद्धिमिच्छतः पूर्वमेव व्रतं देयं भाताय स्माद्वितस्य स
 दहान्याऽन्यवर्णो सुगच्छतः सार्ववर्णिकं प्रायश्चित्तमिदं देयमगम्यागमने क्रमात् अत्रायं संक्षेपः अज्ञानतः शूद्रस्य ब्राह्म
 णी गमने द्वादशवार्षिकं वैश्यागमनेषां द्वावर्षिकं अज्ञानतश्चि सर्वत्रान्वयः कर्त्तव्यं वैश्वस्य ब्राह्मणी गमने प्रायश्चित्तं नववा
 र्षिकं क्षत्रियागमनेषां द्वावर्षिकं क्षत्रियस्य ब्राह्मणी गमनेषां द्वावर्षिकमिति यत्तु शंखवचनं प्रातिलोम्येव धः ए
 दि कर्त्तव्यं तद्यथोक्ते मरणांतिक प्रायश्चित्तानां चरणे प्रसक्तिनिवारणार्थं पुरुषस्य वधं स्त्रीणां नामादिकत्वे
 धातिन तु प्रायश्चित्तं यमः क्रोधान्मोहाद्दन्भार्यामातरं भगिनीमपि प्राजापत्यव्रतं कुर्यात्सर्ववर्णेष्वयं विधिः स्यात्
 हेमस्य सृक्तं क्रोधाद्यदि न्यजेद्भार्यावयस्यां च गुणान्वितां ऋषिचांद्रायणं कृत्वा पुनः सग्रहमादिशेत् ऋषिचांद्रायणमाह
 त्रीं स्त्रीनृपि गनममश्रीयान्नियतात्मा दृढव्रतः हविष्यान्नस्य वैसांसं ऋषिचांद्रायणं स्मृतं ऋषिचांद्रायणे धेनुचतुष्टयं अ

हीनेकार्यमिति वचनार्थः तेन ब्राह्मणस्य त्रियागमने द्विवार्षिकं पादहीनं सार्द्धवार्षिकं त्रयं वैश्यागमने वार्षिकं पादद्वयहीनं
 नृषामामिकत्रयं विशिष्टं द्वागमने प्येवं अधमशुद्रागमने षाण्णामिकम्यादत्रयहीनं सार्द्धमासिकत्रयमिति वर्षाणीत्यनु-
 वृत्तौ पुरुषानराव्यभिचरितसवर्णाङ्गत्वेत्यनुवृत्तौ च यमः द्वे परभार्यासु त्रीणि त्रियपत्नीषु गतत्कामतः सकृद्गमने अभ्या-
 सेत्वा पस्त्रवः सवर्णायामनन्यपूर्वायां सकृत्सन्निपाते पादः पतनीत्युपदिशति अभ्यासे द्विपादः अत्यंताभ्यासे त्रिपादश्चतुर्थे मे-
 र्वमिति द्वादशवार्षिकमित्यर्थः अर्द्धमज्ञानतः अत्यंतनिर्गुणब्राह्मणपत्न्यभिगमने ब्राह्मणस्य वार्षिकं प्रायश्चित्तमाह बोधाय-
 नः पुंसां ब्राह्मणादीनां संवत्सरं ब्रह्मचर्यं शूद्रं कटाग्निना दहेदिति स्वभर्तृव्यतिरिक्तसवर्णे किंपुरुषगामिन्यामभिगंतुः सवर्ण-
 स्य पूर्वोक्तप्रायश्चित्तहानिः एवं पुरुषद्वयगामिन्यां द्विपादहानिः एवं पुरुषत्रयगामिन्यां त्रिपादहानिः तेन पुरुषचतुष्टयगा-
 मिन्यां स्वैरिण्यां ब्राह्मण्यां शंभेना न्यत्रायश्चित्तमुक्तं न द्विवार्षिकत्रयमिति यथा शंभुः ब्राह्मण्यां स्वैरिण्यामवकीर्ये च्यहमुपो-
 ष्य घृतमात्रं दद्यात् अत्रैकपुरुषव्यभिचरितसवर्णस्त्र्यादिगमने पादपादहास इत्यर्थं क्वं पूर्वोक्ता पस्त्रवचनमिति भवदेव-
 अथ शूद्रादीनां प्रतिलोमेश्रीगमनप्रायश्चित्तं तत्र वसिष्ठः शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीङ्गच्छेत्तदा वीणादलेर्वैष्टुगिन्वाशुद्रमग्नौ प्रसि-
 दितं ब्राह्मणीशिरसि वपनं कृत्वा सर्पिषाभ्यक्तान्ग्रावरमाणेषु महापथं नयेत् तत्रैकपृता भवेतीति विज्ञायते राजन् अर्द्धमास

नामं स्पृष्टु एव च अनुच्छिष्टं शुद्धं स्पृष्टुं उच्छिष्टं ब्राह्मणस्य नक्तमिति प्रायश्चित्तभिवेकः दूहपुण्ये उच्छिष्टेन तु विप्रेष्य वि
ः स्पृष्टुं स्नातृशः उभौ स्नानं प्रकुरुतः सद्य एवं विशुद्धतः इति शूद्रोच्छिष्टं भक्षणार्थं प्रायश्चित्तं अथ शूद्रोदकक
गनादि प्रायश्चित्तं स्नानमाचमनं दानं देवतापितृतर्पणं शूद्रोदकेन कुर्वीत तथा मेघादिनिःसृतेः एतत्करणे वेदोदिता
नानेत्यानां कर्मणाम् ति क्रमे स्नातकव्रतलोपे च दिनमेकमभोजनं अत्र दिनमेकमभोजनमिति मनुवचनादेकोपवासः
अथ यज्ञोपवीतरहितकृतमभोजनप्रायश्चित्तं विना यज्ञोपवीतेन भुंक्ते च ब्राह्मणो यदि स्नानं कृत्वा जपं कृत्वा पंचगव्येन शुद्ध
ति अथोपवीतच्छेदप्रायश्चित्तं स्मृतिसागरे आपस्तंबः ब्राह्मणेन यदा देवाच्छिन्नं यज्ञोपवीतकं मनस्तापेन शुद्धिः स्यादा
पस्तंबो ब्रवीन्मुनिः प्राणायामत्रयं कृत्वा निराहारः क्षिपेद्दिनं च हन्मनुः उपवीतं ब्राह्मणस्य च्छिन्नं शूद्रेण कामतः अन्यदा दा
यमंत्रेण जपन्नुपवसेद्दिनं मंत्रानादेशे गायत्रीं विचनान्दिनिर्दिष्टशतमिति वचनात्तथा च शताहृता गायत्रीं जप्त्वा पदमे
दित्यर्थः च हस्वतिः शूद्रेण तु यदाच्छिन्नमुपवीतं द्विजन्मनः दंडं त्रिंशत्यणं दत्त्वा प्राजापत्येन शुद्धति भयानुलोमेन ब्राह्म
णादीनां परस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं शंखः ब्राह्मणेन गुणहीनशूद्रामकृद्गमने सार्द्धमासिकव्रतं करणीयं यथाह प्रचेताः आ
नुलोम्येन विहितं च शंखोपवीतमिति कच्छं महाव्रतं तत्र मजातीयगमने यदुक्तं तदुक्तमेवाधमायां गमने पादपाद

गम २१

पत्यममाचरन्तु अर्द्धोच्छिष्टेषु स्मृतः पादः पादभ्रामाशने तथा प्राजापत्यज्ञानेऽज्ञानतोर्द्ध अर्द्धोच्छिष्टेषु येनाद्यग्रामः आस्यनिः
क्षिप्तो न निर्गीर्णः पानादौ शवादिस्पर्शप्रायश्चित्तमाह दशः पाने मेथुनसंसर्गे तथा मूत्रपुरीषयोः संस्पर्शे यदि गच्छन्तु शवो
दकांत्यत्रैः सह दिनमेकं चरेन्मूत्रपुरीषे च दिनद्वयं दिनत्रयं मेथुने तु पाने दद्याच्चतुष्टयं अत्रायं संक्षेपः शौण्डिककापालि
कात्पुत्रार्थानामकृद्ज्ञानतोन्नभोजने धेनुद्वयमकान्नभोजने धेनुरेका आमन्नभोजने धेनुमूल्यार्द्धं उच्छिष्टान्नभोजने प्राधान
धेनुचतुष्टयं स्मृत्यन्नभोजने सर्वत्र पादः पातावशेषजनपाने कार्षीपणद्वयमिति भाण्डस्य जलपाने तु कार्षीपणैकः खानित
जनपाने च कार्षीपणार्द्धं अभिगमने चांद्रापणं अज्ञानतः सकृद्भुक्तोच्छिष्टस्पर्शे धेनुमूल्यार्द्धं अर्द्धोच्छिष्टेषु स्यात्पुत्रस्य स्पर्श
आमान्नाशने च तथा दः मूत्रोच्छिष्टे कार्षीपणार्द्धं पुरीषोच्छिष्टे च कार्षीपणैकं मेथुने च कार्षीपणं पानोच्छिष्टे च कार्षी
पणद्वयमिति ज्ञानतः सर्वत्र द्वैगुण्यं अभ्यासादावाहत्यादिकं सर्वत्र करणीयं सर्वत्र क्षत्रियादीनां पादपादहानिः सर्वत्र स्त्री
वाल्लेह्यासोमर्द्ध इति शौण्डिककात्पुत्रान्नभक्षणदिप्रायश्चित्तनिर्णयः संपूर्णः अज्ञानात्सकृच्छ्रोच्छिष्टभोजने त्रिरात्रा
भोजनं यथापस्तवः अज्ञानायस्तु भुंजीत शर्द्धोच्छिष्टं द्विजोत्तमः त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पंचशब्देन शुक्यतिज्ञानतु द्वैगुण्यमि
ति त्रिरात्रोपवासे माह कार्षीपणान्नभ्यकांचनं ब्रह्मपुसणे उच्छिष्टेन तु शूद्रेण विप्रः स्युस्तु तो दशः उपवासेन शूद्रः स्याच्छु

१- नशुद्धति सकृत्पानविषयमेतत् ज्ञानेतु द्वैगुण्ये अभ्यासे तु प्रायश्चित्तावृत्तिः । षामज्ञानतोभाण्डस्योदकापाने पराशरः
 २- स्थितमभोज्यानामापोदधिपयः पिवेत ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः । अन्नकूर्चोपवासे नृदिजातीनां तु नि
 शूद्रस्य तुपवासेन दद्यादानं च शक्तिः चतुर्दश्यामभोजनं परदिने पंचगव्यमात्रभोजनं ब्रह्मकूर्चं द्वैर्हसांध्यतदशा
 णत्नभ्यंकोचनदानम् अस्य जखानितकृपादिषु सकृत्त्रानाद्याचरणे तु अंत्यजैः खनिताः कृपास्तडागानितथैव च
 त्नात्वा चर्षात्वा च पंचगव्येन शुद्धति पंचगव्यपानमुपवासपूर्वकं व्रतरूपत्वात् इदमज्ञानतः ज्ञानेतु द्वैगुण्यमिति अ
 दिस्त्रीसंरुद्धमने ज्ञानतश्चांद्रायणं ज्ञानतस्तु द्वैगुण्यतदाह संवर्तः न शैलूषिकी चैव रजकी वेणु जीविका गत्वा चा
 कुर्यात्तथा चर्मापजीविनी कामतस्तु यदा गच्छेच्चरे चांद्रायणद्वयम् नद्याद्युपलक्षणं शौडिकादिस्त्रीणामपि परिग्र
 धं किंबहूनामिति वचनात् अज्ञानाच्चतुर्विंशतिवाराभिगमने पातित्यज्ञानाद्दशवाराभिगमने इति यत्तु कापा
 स्निकान्नभोक्तृणां तेनारीगामिनां तथज्ञानात्सुच्छाब्दमुद्दिष्टमज्ञानादेदवहयमित्यापसंवचनंतदभिगमने ज्ञानाज्ञाना
 भ्यामभ्यासविषयं अष्टधा भोजनविषयं च सुच्छाब्दे त्रिंशद्देनवः चांद्रायणद्वये पंचदशधेनवः भुक्तोच्छिष्टेनांत्यजस्यर्शने
 प्राजापत्यं प्रायश्चित्तं करणीयं अर्होच्छिष्टमात्राशनयोः प्राजापत्यपादः करणीयः आपस्तवः भुक्तोच्छिष्टोत्यजैः स्पृष्टः प्राजा

एम
 ३०

व्रती भवेत् व्रतीयावकेन तदशतौ धेनुद्वयम् आमन्त्रभक्षणे तु सार्द्धकार्षापणैकलभ्यं कौचनम् यथायमः श्वपचांशौडिका
 नां च चैलनिर्णेजकस्य च रजकस्य नृशंसस्य च उपपतिर्गृहे भुक्त्वा चान्न तमस्यान्नममत्याक्षपणं त्रहं एवं च पादभा
 माशने तथेत्यापस्वीयेन सहैकवावपसंगच्छेत् इति रजकोवस्त्रं जनकर्त्तानृशंसोघातकः अत्र मनुनाशौडिकाद्यं
 जतीनां तु त्यप्रायश्चित्तविधानात् आमन्त्रैर्भवेत्पांतुत्यप्रायश्चित्तं बहूनामेकधर्मोणामेकस्यापियदुच्यते सर्वेषामेव त
 लुर्यादेकरूपाहिते स्मृता तथा च शौडिकपदं कापालिकां त्यजोपलक्षणं अंत्यजानाद्वयमः रजकश्चर्मकारश्च न दोवरुड
 णवचकैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते अंत्यजास्मृता इति तेनेतेषामज्ञानतः सकृदन्नभोजने धेनुद्वयम् आमन्त्रे सार्द्धकार्षा
 पणैः प्रज्ञाने हे गुण्यं अभ्यासे तु प्रायश्चित्तावृत्तिरिति यत्पुनर्नारदेनांत्यजानभिधाय भुक्त्वा चैषां स्त्रियोगत्वापीत्वापः प्रति
 गृह्य च कृच्छ्राद्धमाचरेत्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयमभिहितं तदश्वारभोजनविषयं कृच्छ्राद्धे त्रिंशद्देनवः चांशयणद्वयेप
 चदशधेनवः अंत्यजानां ज्ञानतः सकृदुच्छिष्टभोजने नृशनाः अंत्यजानां भुक्तशेषस्तु भुक्षितो ये हि जातिभिः चांद्रकृच्छ्रं
 तदर्थं च क्रमात्तथाविशोधनम् कृच्छ्रं तत्र कृच्छ्राद्धं तत्र कृच्छ्राद्धं शुकान्नेसिद्धान्नादहेस्मृत्प्राज्ञानभोजने पाद इति शौण्डि
 कापालिकां त्यजपीतसंबन्धिजलपानेत्वापस्त्वः अज्ञानान्तुपिवेत्तां यंब्राह्मणोत्यस्य जातिभिः त्रिगणापापितो भृत्यापंचग

प्रायश्चित्तं अज्ञानतः सकृच्चंडालीगमनेद्वादशवार्षिकं ज्ञानतस्तु मरणं यथायमः चंडालीब्राह्मणस्य क्मुक्त्वाचप्र
 त्तयज्ञानतोविप्रोज्ञानात्साम्यंतुगच्छति यतद्वादशवार्षिकव्रतभाभवतीत्यर्थः ज्ञानात्साम्योपन्यासस्तु
 शवार्षिकव्रतनिषेधार्थः यथायमः रतः सिद्धाकुमारोपुचंडालनाद्यं गनामुचसपिंडापत्यदारेषु प्राणत्यागोवि
 अत्र प्राणत्यागेचतुविंशतिवार्षिकव्रतविधानात् भोजनेन ज्ञानतोचत्वारिंशद्वारेण ज्ञानतश्चतुविंशतिवा
 दशवार्षिकव्रताकरणेः शीत्युत्तरशतंधेनवादेयाः द्वात्रिंशदानीपादपादहानिबीलवृद्धरोगिणामर्दमि
 त्तुर्वेषामरणमिति स्त्रिया अपिपुंसस्तुल्यं व्रतमाहांगिराः व्रतं यच्चादितं पुंसांपतितस्त्रीनिषेवनात् तच्चापिका
 पतितांसेविनींस्त्रियम् अत्र द्वादशवार्षिकं शक्यत्वाच्चाहानिरिति प्रतिग्रहे भोजनतुल्यं प्रायश्चित्तं धेनोरभावे
 तन्मूलांचंडालजातिमज्ञायतदेकत्रयसेभ्यश्चैवः अत्यजातिमविज्ञायनिवसेद्यस्यवेश्मनि सवैज्ञानेन कालेन कुर्या
 त्तत्रविशोधनम् चंद्रायणंपराकोवाह्निजातीनां विशोधनम् प्राजापत्यंतुष्टद्राणांतथासंबद्धदृषणे इति चंडालान्न
 भक्षणदिचंडालव्यभिगमनादिप्रायश्चित्तम् अथशौडिकाद्यन्नभक्षणादिप्रायश्चित्तं शौण्डिकान्नसूतिकांनंभुक्त्वासां

राम
 १९

पोष्येत्यर्थः तदयं संक्षेपः अज्ञानाच्चांडालाद्यन्नभक्षणपादोनधेनुचतुष्टयज्ञानतः सार्द्धसप्रधेनुवः बलात्कारतोभोजनेपंच
 धेनुवः शुष्कान्नेसर्वत्रार्द्धेऽप्राप्तान्नेतुर्गुणो अज्ञानतस्तत्पृष्टान्नभोजनेधेनुरेकाज्ञानतोद्धेधेनुसर्वत्रोच्छिष्टेष्टेष्टेगुण्यं अ
 ज्ञानतश्चांडालस्यष्टजलक्षारादिपानेप्राणैर्हृत्तभ्यंकांचनंज्ञानतः पुराणद्वयलभ्यंकांचनं सर्वत्राभ्यासेप्रायश्चित्तावृत्तिः य
 त्तुब्राह्मणस्यविप्रेनुमकलंदेयंपादोनेसाप्रियमेतम् वैश्वेदं पादशेषं तुशूद्रजातिषुशस्यतइतिवृहद्विष्णुवचनात् सत्रि
 यादीनांपादपादहानिः स्त्रीबालवृद्धो गिणां अर्द्धप्रायश्चित्तं धेनोरभावेतन्मूल्यं देयं संकल्पवाक्यं यथा अघेत्यादिज्ञानद्वतः
 चांडालसिद्धान्नभक्षणजनितपापक्षयकामो गिरउक्तं चांडायणब्रतानुकल्पपयस्विमार्द्धसप्रधेनुमूल्यं सार्द्धं द्वाविंशतिपुरा
 णेषु कांचनमग्निदेवतमित्यादिसर्वत्रोहेनकार्यम् दक्षिणायथाशक्तिदेयाविद्विप्रनृपस्त्रीव्यतिरिक्तानां यत्रदानेत्वि
 दं नः संपूर्वेदिनेसशिखवपनं कृत्वा घृते प्राश्यापोष्यपरदिने सार्द्धसप्रदशधेनुमूल्यमुत्सृज्य ब्राह्मणपयदत्वा यथाशक्तिद
 क्षिणां दद्यात् ततः पार्वणविधिना श्राद्धमित्यमुकस्यमतमेतदिति अथोच्छिष्टस्य चांडालादिस्पर्शप्रायश्चित्तं भुक्तोच्छिष्ट
 स्तत्राचांतश्चांडालैः श्वपचनवा प्रमादात्स्पर्शनं गच्छेत्तेत्रकुर्याद्विशोधनं गायत्र्यष्टसहस्रं नृदुपदं वा शतं जपेत् अष्टसह
 स्रमष्टाधिकसहस्रं त्रिरात्रोपोंषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्धीतीति सिन्धित्वा पादो नंप्राप्तापन्यम् चांडालादिच्छिन्नयज्ञोपवीतधेनु

श्रः क.
१८

घृतं शक्यत् प्राश्यापरे युरुपवसेत्कच्छंसांतपने चरनगतनद्यहसाध्यतदशक्तौ पुराणमेकंदयादितितो यमुपनक्षणं क्षीगदि।
यनेपि यस्तुचांडालसंस्पृष्टं पिवेत्किंचिदकामतः स्तुसांतपने कच्छं चरेच्छुद्धयर्थमात्मन कृप्यद्भिः गोवचनात् आपस्तंबः चां।
रूपभाण्डेषु यस्त्वज्ञानाज्जलं पिवेत् प्रायश्चित्तं कथं तत्र वर्णं वर्णं विनिर्दिशेत् चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु धूमिपः तद
श्रेयं पादं शूद्रस्य निर्दिशेत् तदिदमभ्यासे अनभ्यासे तु देवलः यस्तुचांडालभांडस्थमज्ञानादुदकं पिवेत् स तु य
त्तच्छूद्रस्त्वेकेन शुध्यति इदमज्ञाने ज्ञानतो हे गुण्यं अत्र सांतपनं सप्राह साध्यं यथा ब्रह्मपुराणं प्रथमे हनि
नाश्रीयात् गोमूत्रा शीततः पुनः तृतीये गोमयाशा च चतुर्थे क्षीरयो भवेत् पंचमेदधिभुक्त्वेव घृतं षष्ठे पिवेदथ कुशाद
लं कच्छं सांतपने विधिरिति तदशक्तौ धनुद्वयम् ज्ञानतश्चांडालौदकपाने त्रिगत्रोपवामपूर्वैर्कंपंचगव्यपानमा
चांडालेन तु संस्पृष्टा भषोयः पिवति द्विजः त्रिगत्रोपपितो भूत्वा पंचगव्यं न शुध्यति पंचगव्यं यथा गोशकृद्भिर्गु
णमूत्रैश्च विद्याच्चतुर्गुणं घृतं चाष्टगुणं श्रोतं पंचगव्यं तथा दधि इति आपस्तंबीयात् तथा षट्गुणं इत्यर्थः अन्यत्वा नित
चांडालपरिगृहीतकृपादिजलपानेभ्यः सतो ज्ञाने प्राजापत्यचाण्डालपरिगृहीतासु यो ज्ञानादुदकं पिवेत् तस्य शुद्धिं प्रजा
नीयात्प्राजापत्येन नित्यशः आपदित्वापस्तंबः श्वपाकचांडालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं शुध्यति पंचगव्यैः पंचगव्यपानं पूर्वयुरु

१८

त्रयवनदेशोद्भवायवनाइतिज्ञानेतुतुन्यतयाद्विगुणव्रताचरणेपिनव्यवहार्यः कामतोव्यवहार्यस्तुवचनादिहजापतइति
याज्ञवल्क्यात् पापाभावेकथंभव्यवहार्यइत्यतश्चाहवचनादितितथाचपापस्पृशकीनरकोत्यादिकाव्यवहारविरोधिकाचत
त्रकृतप्रायश्चित्तनरकोत्यादकशक्तेर्विरहेपिर्व्यवहारविरोधिकाशक्तिरस्येवेतिभावः शुष्कान्नेपादःपक्वान्नेत्वर्द्धेप्रायश्चित्तंयस्त
स्यभुंक्तेपक्वान्नेकृच्छाद्धेतस्यनिर्दिशेत् शुष्कान्नभोजिनांपादमित्याहभगवान्मनुरिति विष्णुधर्मोत्तरीयात् तस्यर्द्धीयसा
सर्गिणः शुष्कान्नमामान्नंसक्तुनाजादि चांडालस्पृशान्नभोजनेप्राजापत्यं चांडालस्पृष्टमन्नंतुयोश्रीयाहृत्क्षणः क्वचित् तस्यशु
द्धिप्रवक्ष्यामिप्राजापत्यंनित्यशः यतदज्ञानतो ज्ञानतो द्वैगुण्यमिति आज्ञानतःसकृच्चाण्डालाद्युच्छिष्टान्नभोजनेचांद्रायण
योपसंखःअत्यानांभुक्ताशेषंतुभक्षयित्वादिजातयः चांडकृच्छतद्वैचब्रह्मशत्रुविशोविधिः अथशत्रियविशोःकृच्छतद्वैवि
धानंतदायदिवन्नात्कागदनेतरतांबूलाद्युच्छिष्टभक्षणं अत्रज्ञाने आपस्तंबेन उच्छिष्टेचांद्रायणविधानादङ्गिरसाचनुच्छिष्टे
तत्रकृच्छविधानात्सर्वत्रानुच्छिष्टेद्वैगुण्यमितिशून्याणिः चांडालस्पृष्टादकपानेसांतपमन्नंतंयस्तुचांडालसंस्पृष्टपिबेत्तय
मकामतः सतुसांतपनंकृच्छं चरेच्छुद्ध्यर्थमात्मनइत्यंगिरोवचनात् हागतः चांडालस्पृष्टपानीयंब्राह्मणस्तुयक्ष्मपिबेत्तुष
शत्रोपोषितोभूत्वापंचगव्येनशुद्ध्यति अनुत्तरितेतुसांतपनमधिकंसांतपनमाहयाज्ञवल्क्यः कुशोदकंचगोशीरंशुधिमृत्रं

प्रा.क.
११

इदं कामतो द्वैगुण्यमिति वलात्सकृच्चाण्डालादीनामामान्नभक्षणोत्रिगत्रसिद्धान्नभक्षणेपराकव्रतंविष्णुःचाण्डालान्नभु
त्कात्रिगत्रमुपवसेत्सिद्धान्नभुक्त्वायएकंकुर्यादिति वचनमेतद्वलाद्भोजनविषयमिति यद्यपिवन्नात्प्रवर्तमानस्यविष
यज्ञानमस्येवतथापिस्वारसिकत्वाभावान्नज्ञानकृतपापमुक्तंयएकमाहमनुःयथात्मनाप्रमत्तस्यद्वादशाहंभोजनंपर
कोत्तामहाच्छ्रयं सर्वपापनोदनः यएकेपंचधेनवः इतिशुलपाणिपेनुद्वयमितिभवदेवः अत्रामान्नेसिद्धान्नतुरीयभागप्रा
यश्चित्तं कर्तव्यमेकत्रनिर्णीतः शास्त्रार्थमितिन्यायात् सर्वत्रान्नभक्षणेसिद्धान्नतुरीयभागप्रायश्चित्तंस्वीकृतंयथापादमामा
न्नभक्षणमिति एतत्पापस्यउपपातकत्वेनतंत्रतायाभावात् ज्ञानाभ्यासेचांद्रायणाभ्यासः अज्ञानाभ्यासेतत्रकृच्छ्राभ्यासः तेन
ज्ञानतश्चतुर्निशतिवारभोजनेपातित्यं अज्ञानतोषुचत्वारिंशद्द्वारभोजनेच यथामनुःचाण्डालान्नंस्त्रियोगत्वाभुक्त्वाचपरिगृह्य
वपतस्यज्ञानतोविप्रोज्ञानात्साम्यंतुगच्छति अंत्येभवाअस्यायतोधमजातयानसर्तातिदीपंकलिकाज्ञानात्सकृदभिगमनेपाति
त्यंतत्रतुवश्यामः चाण्डालयवनयोरन्नभोजनेतुल्यंप्रायश्चित्तंदेवत्वेनचाण्डालयवयोर्वलात् सामदासत्वापन्नद्विजस्यप्राजा
पत्यविधानात् सर्वत्रतुल्यंप्रायश्चित्तंबोध्यम्यथादासीकृतोबलान्स्तेच्छेच्छाण्डालाद्येश्वदस्युभिः मासोषितेसद्विजातौतुप्राजा
पत्यंविशोधनंस्तेच्छुश्च गोमांसखादकोयस्तुविमृहंयस्तुभायते सर्वाचारविहीनश्चस्तेच्छइत्यभिधीयते इतिबोधायनोक्तैःत

राम

११

नंदुर्दृष्टं तत्र स्रक्षत्रविदृष्टद्रायोषाः प्रमाप्सुतुष्टिंधेनुर्वस्तमविक्रमादयाद्विशुद्धयइति तत्प्रतिलोमजात्यंताभ्यसव्यभिच
रितस्त्रीविषयमितिश्चर्मनिर्मितंजीनइतिख्यातं वस्तुश्चागः अविर्मेघः इदमज्ञानतः ज्ञानतो द्वैगुण्यम् इतिस्त्रीवधप्रायश्चित्त
निर्णयः समाप्तः अथचांडालाद्यन्त्रभक्षणप्रायश्चित्तंतत्रमकृद्भ्यासात्पंताभ्यासभेदेनव्यवस्थामुनिमिरुक्तेतितत्रिरूप्यते
यद्यपिद्रवद्रव्यस्यकंठदधोगमनमात्रंनंतच्चैकस्मिन्प्रयोगेनेकधैवभवतितथाप्येकमेवपानंयथैकफलोद्देशप्रवृत्तक
नित्याप्यानामेकोपक्रमकाणां व्यापारनिश्चयानामप्येकधात्वर्थत्वं तथात्राप्येकफलोद्देश्यकैकप्रपन्नोपक्रमाणां ग्रासानामेक
स्मिद्प्रयोगे मकृद्देकभोजनम एवंपुनर्भोजनेभ्यासः त्रिर्भोजनेत्यंताभ्यासः प्रयोगोद्देशनभेदं व्यक्तमाह कात्यायनः मुनिभि
द्विर्भोजनेति श्लोके विप्राणां मर्त्यवासिनां नित्यं अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्द्धं प्रहरया मांतः अत्र ज्ञानतः मकृच्चोडालान्त्रभक्षणे चां
द्रायणमज्ञानतस्तत्प्रकृच्छं यथा हांगिराः अत्यावसापिनामन्नमश्रीयाद्यस्तुकामतः सतुचांद्रायणं कुर्यात्प्रकृच्छं मथापि वाचां
क्षतः श्वपचः क्षतामृतो वैदेहकस्तथा मागधा योगबौचेति सप्रैतं न्यावसापिनः ब्राह्मण्यां शूद्रज्जातः क्षता ब्राह्मण्यांश्च त्रियाज्जा
तः सृतः ब्राह्मण्यां वैश्यज्जातो वैदेहकः क्षत्रियायां वैश्यान्मागधः शूद्राद्वैश्यायां जातः प्रायो गधः चांद्रायणेष्टौ धेनवः तत्प्रकृच्छं पा
दानधेनुचतुष्टयं भवदेवस्तु चांद्रायणमत्र शिशुचांद्रायणं अत्र धेनुचतुष्टयं तत्प्रकृच्छं धेनुहृदं मिलित्वा षट्धेनवः श्रिकामतः

प्रा. क. वैश्यावधेसार्द्धचत्वारिंशतिधेनवः शूद्रावधेसपादैकादशधेनवः अज्ञानकृतेर्हमिति भ्रजामितोयद्वर्णवधेयत प्रायश्चित्तं ज्ञा
 तस्तद्वर्णगर्भवधेतद्वर्णत्रयीवधेचतस्रायश्चित्तं तेन ज्ञानतो ब्राह्मणागर्भवधेर्षड्वार्षिकं क्षत्रियागर्भवधेर्त्रैवार्षिकं वैश्या
 र्णवधेसार्द्धवार्षिकं शूद्रागर्भवधेनवमासिकं यथायाज्ञवल्क्यः गर्भहाचयथावर्णतया त्रिणीनिषूदन आत्रेयीरज्ञो योगापो
 न्यन्तं तथा वसिष्ठः रजस्वला मृतुस्नाता मोत्रेयी वा हस्त्रयोदशाहानिरजस्वला यथा तथा त्रयोत्र क्रतुस्नाता त्रयोद
 शोत्तरेयी तेन षोडशदिना न्यात्रेयीत्यर्थः सकृत्सवर्णव्यभिचारितस्त्रीवधप्रायश्चित्तमाहेत्याज्ञवल्क्यः अप्रदुष्टं स्त्रियं
 त्वाहत्यात्रतंचरत अप्रकर्षणादुष्णसवर्णव्यभिचारितामित्यर्थः अत्रदुष्टस्त्रीवधप्रायश्चित्तस्योक्तत्वादिति अत्र सकृ
 त्सवर्णव्यभिचारितब्राह्मण्यादीनामकामतोवधे ब्राह्मणादिवर्णजातशूद्रवधप्रायश्चित्तं कर्तव्यं यथा ब्राह्मणजातशूद्रवधे
 तमः संवत्सरं पंचदशधेनु ब्रतं कृत्वा वृषभैकादशागाश्च दद्यादिति क्षत्रियजातिशूद्रवधेशंखः शूद्रवधे जातशूद्रवधे वा द्वादश
 तंगो प्रदानं च वैश्यजातशूद्रवधे काश्यपः शूद्रेसायं नंतिलधेनुं च दद्यादिति तथा शूद्रवधे प्रोक्तं तत्र कृच्छ्रं अत्रायं संक्षेपः अ
 कामतः सकृत्सवर्णव्यभिचारितब्राह्मणीवधे पंचदशधेनवः वृषभैकादशागा वा दक्षिणा तथा क्षत्रियावधेर्षोडशधेनवः गोर्द
 क्षिणा तथा वैश्यावधेनव यथा शक्तिदक्षिणा शूद्रावधेधेनुद्वयं यथा शक्तिदक्षिणा ज्ञानतो द्वैगुण्यमिति यत्तु याज्ञवल्क्यवच

गम
 १६

त्रैवार्षिकादिकं मनुवचनात् ज्ञानतस्तुषट् वर्षाणि राजन्यत्रीणि वर्षाणि वैश्यासाहस्रद्वयानि द्वाविंशतिवर्षाणि वचनात् पशुवर्षादिकमा-
हश्लपाणिस्त्रिदंशगुणादिविषयमाह अत्रापिस्त्रीवृद्धानां गतषोडशवर्षीयबालानामर्द्धपंचवर्षादूर्द्धमेकादशवर्षपर्यन्तं
पादमात्रं द्रष्टव्यमसंकल्पवाक्ये यत्रदानं च गोवधप्रकरणरीत्यासंगद्यदेयमिति प्रयोजकादीनां पादपादहानिर्द्रष्टव्या अन्या-
न्यधिकप्रायश्चित्तबोधकवचनानि पदस्थाभिषक्तब्राह्मणादिपूजकसगुणक्षत्रियुादिवधभेदेन व्याख्ययानि कलौ तदभावा-
त्त्रिग्वितानि इति क्षत्रियादिवधे निर्णयः अथप्रतिलोभजजातिवधप्रायश्चित्तं तत्रराज्ञवल्क्यः चांद्रायणं चरत्सर्वीन्द्रपुरु-
त्त्रिहृत्य तु शूद्रोधिकारहीनोपि मासेनानेन शुद्धतिप्रतिलोभजामागधायोगवादयः क्षत्रियायां वैश्यात्मागधः वैश्यायां वैश्यात् आयागव-
त्तच्च ज्ञानतः राजकादिवधेपि अज्ञानतो वधे यगकगवरजकादिवधेपि ज्ञानकृते चांद्रायणमज्ञानकृते यगकः तथा चांगिराः सर्वा-
न्यज्ञानांगमनेभोजनेमप्रमापणे यगकेन विशुद्धः स्यादित्यांगिरसभाषितं अन्यजागमनेरेतः अकार्णवैसकृदज्ञानतयवं इति
प्रतिलोभजातिवधप्रायश्चित्तम् अथस्त्रीवधप्रायश्चित्तं तत्रनिर्मुणब्राह्मणादिस्त्रीवधव्येदस्थाकामतो ब्राह्मणीवधे षड्वार्षि-
कं क्षत्रियावधे त्रैवार्षिकं वैश्यावधे साहस्रवार्षिकं शूद्रावधेन वमासिकं अज्ञानतोर्द्धमिति यथाहारीतः क्षत्रियवद्ब्राह्मणाषु वैश्य-
वत् क्षत्रियासु शूद्रवत् वैश्यासु शूद्रासु शूद्रार्द्धमिति तत्रायं संक्षेपः ब्राह्मणीवधेन षड्वार्षिकं क्षत्रियावधे पंचचत्वारिंशद्वेन

प्रा.क.
१५

कम् इतिगवेतरपश्चादिवधप्रायश्चित्तनिर्णयः अथशत्रियादिवधप्रायश्चित्तनिर्णयः अज्ञानकृतशत्रियवधे त्रैवार्षिकमहाव्र
तंतदशकौपञ्चचत्वारिंशद्देनवोदेयाः तथा वैश्यवधे मारुवार्षिकंतदशकौत्रयंविंशतिवधेनवोदेयाः तथा शूद्रवधेनेत्रेमासि
कृतदशकौद्वादशधेनवः यथामनुःतुर्गयोब्रह्महत्यायाः शत्रियंविहायैत्रिभुवदेवः कृतं वदं गुरुपृजाष्टगणशान्तं सत्यमिद्रि
प्रहः प्रवर्तनेहितानां चतस्रर्वृत्तमुच्यते एतच्च सर्ववर्णोत्तमवर्णकृतं शत्रियादिवधविषयं अधमवर्णकृतं तु अध
वर्णानामुक्तपृहनने गुरुदोषो गुरुतराज्ञेयः शत्रादीनां न संशय इति भविष्यपुराणम् एतमवर्णक्रमेण अधमानां द्वैगुण्या
सकलदेयमिति वचनमभक्ष्यभक्षणविषयमिति श्लपाणिः भवदेवस्तु अधमानोऽस्त्विति वचनं प्रकारणाद्ब्रह्मवध
यं विप्रेतु सकलदेयमिति ब्रह्मवधेतरसकलविषयं अज्ञानकृतजातिमात्राश्रितशत्रियवधे तु वप्राजापत्यानि गवैवैग्गु
वधे प्राजापत्यचतुष्टयं तादृशशूद्रवधे प्राजापत्यद्वयम् ज्ञाने तु सर्वत्र द्वैगुण्यं यथा प्रवर्ततेः हत्वा तु शत्रियं माहात्त्रिभिः कृच्छ्र
र्यपोहति अत्र बहवचनात्कृच्छ्रत्रयेमिह त्रिभिर्गतिपदोपादाने कृच्छ्रत्रयत्रिगुण्यं प्रतिपादनार्थं वैश्यहत्यां तु संप्राप्य कथं चिद
वमोहितः कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुरुते मनसैवैश्यातकंः मोहाच्छूद्रवधे प्राप्य तत्र कृच्छ्रं समाचरत कृच्छ्रातिकृच्छ्रायथायाज्ञवल्क्यः
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसादिषु स्नानकविंशतिः पयोत्रजनम् अत्र चतुष्टयं अत्र भवदेवः अज्ञानकृतवृत्तस्य शत्रिगादिवधे

गम
१५

यसीं दद्यात्सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः पलान्भारकं खंडं सीमकं चैव माषकम् कार्ष्णीयसीं अभीं लोहमयीं कुट्टालिकीं षंडं नपुं
सकं तच्च मृगाभिप्रेतम् याज्ञवल्क्यः मार्जारगोधानकुलमण्डूकांश्च पतत्रिणः हत्वा च हंपिवेत्सीरं कृच्छ्रपादादिकञ्च रे-
तु अत्र पतत्रिणः पूर्वोक्तातिरेकेणाभिमताः कृच्छ्रपादश्चोक्तः एतानि कृताभ्यां सुविषयानि सकृद्वधे संवर्तः हत्वा हं संब-
न्नाकांश्च श्वाविकूरवबहिर्णः वानरश्येन भासौ च अहं हत्वा क्षिपेद्विज इति अत्रेऽहोपवासेन सार्द्धं कार्ष्णीयपणा इति अ-
ज्ञानकृतं त्वहं शूद्रहत्या ब्रतमभिधायोक्तं अस्थिमतां सहस्रं तथानस्थिमतामनइति अस्थिमतां कृत्वा सादीनां सहस्रं
सुददेन रथानस्थिमतां जलोकादंशमशकादीनां शकटवहनीयगणिवधेशूद्रहत्या ब्रतं तत्र मोक्षात् शूद्रवधं प्राप्य तत्र कृ-
च्छ्रसनाचरेदिति प्रवचनविषयं तत्र कृच्छ्रं मनुक्तम् यथा तत्र कृच्छ्रं चरन् विप्रोजलक्षीरधुतेऽग्निं लान् प्रति अहंपिवेदुष्णा
न्तं कृत्वा यीममाहितः एतत्तद्वादशाहमाध्यं तत्रानिलयानंतप्रक्षीरवाष्यायाने अत्रेऽपानधेनुचतुष्टयदानमाह शू-
त्वपाणिः ह्यमिति भवदेव भद्रः अस्थिमदस्य प्राणिवधे किंचिद्वा न्यादिकं देयं अनास्थिमदस्य प्राणिवधे तु प्राणायाम-
मात्रं करणीयं तथा च मनुः किंचिद्देयं ब्राह्मणाय धान्यमस्थिमतां वधे अनास्थिमतां हिंसायां प्राणायामेन शुद्धंति अत्र ब्राह्म-
णशत्रियविदूश्च द्राणां तुल्यं प्रायश्चित्तम् शूद्रस्त्रीवालवृद्धानां अर्धमिति शूलपाणिं भवदेवेन शत्रियादीनां पादहानिर्भस्यु

प्रा. क.
१४

म्यगर्तकांतागदौम्रियतेतदानेत्यर्थः शंकारहितस्थानेसतिपालकेदोषाभावस्तत्रस्मृतिः सदासमेतुविपिनेनिर्भयेहेकवर्जि
ते आगत्यवृकव्याघ्राद्यैः स्वादितैर्नास्तिदूषणंनारदः राजगृहंगृहीतोवावज्रादिभिर्हतोपिवा अथसर्पेणवादशोदृशुनापति।
तोभवेत् व्याघ्रादिभिर्हतोवापिव्याधिभिर्वाप्युपद्रुतः नतत्रदोषःपालकस्यनचदोषोस्तिगोमताम्पराशरः ग्रामघातेशरोधेन
वेषमभंग् पाननेअतिवृष्टिहतानांचप्रायश्चित्तंनविद्यते इदंचबंधनव्यतिरेकेणपालकेपुत्र्येववोध्यंघ्रायश्चित्तपरिक्षण
स्वशिरसायवसमादायगोभ्योदद्यात् यदिताः प्रमुदितागृह्णीयुरथेनंप्रवर्तयेत् इति यवसंतृणंनं कृतसप्राय
येयुः कर्मणीतिशेषः यदिगावस्तद्वृत्ततृणंगृह्णीयुस्तदापुनः प्रायश्चित्तमिति इतिगोवधप्रायश्चित्तनिर्णयः अ
वतरपशुपक्षिसर्पादिवधेप्रायश्चित्तनिर्णयः हयंहत्वावासोदानंहस्तिवधेपञ्चनीलवृषदोजम् अजंमेषगर्दभञ्चप्र
त्वेकगवाहयत्वेकहायनद्वयदानम् यथायमःवासोदद्याद्वयंहत्वापंचनीलान्दृषान् अजंमेषमनङ्गाहंखरंहत्वेकहाय
नेहंसादिवधेगोदानंहंसंहत्वावलाकोचतथावर्हिणमेवचवानरंश्येनभासौचप्रयच्छेद्वाह्यणायगं क्रव्यादांश्चमृगानहत्वा
धेनुदद्यात्स्विनीम् अक्रव्यादांचत्सतरीमुष्टंहत्वातु कृष्णलंक्रव्यादाव्याघ्रादयः मृगाः कृष्णसारादयः अक्रव्यादांमहिष्कदयः कृ
ष्णानंतत्यरिमितमुवर्णेघृतकुंभंवरहंचतिलद्रोणंचतितिरमूशुकैकंहिहायनंवत्संक्रौञ्चंहत्वात्रिहायनं अभीकाष्णी

गमे
१४

दशिराभंदप्रयत्नेरपिकुर्वतां द्विजानां गोहितायां प्रायश्चित्तं न विद्यते अत्र हि जार्तानामिति पाठान्तरं गृह्यगर्भान्तर्गतगर्भः
देवद्रोण्याविहारेषु कूपेष्वायतनेषु च एषु गोषु विपन्नासु प्रायश्चित्तं न विद्यते देवद्रोणास्वयंभूलिंगाद्यवस्थानगर्भः विहा
गमेशुने आयतनं मीमा अत्र कृपापतनकर्तुर्दोषाभावः न तु गोस्वामिन इति मायं संयमनार्थं तु न दुष्येद्रोधबंधयोः पंकलप्रा
ग्निदाहेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते मूर्च्छितः पतितो वापि यदि दण्डाहतः पशुः उच्यते स्यदागच्छत्यच्च सप्तपदानि वा ग्रासं वा
यदि गृह्णीयात्तोयं वापि विवेक्ष्यं पूर्वव्याधि विनष्टानां प्रायश्चित्तं न विद्यते अस्यैः यदि पूर्वव्याधियुक्तानां गवां दंडाध
भिष्णतेन मूर्च्छया पतनं भवति अनंतरं गमनग्रासादौ कृते मरणं भवति तदा गमनग्रासतोयपानानंतरं मरणहेत्वभावे वि
निश्चितपूर्वव्याधि विनष्टानां प्रायश्चित्तं यदि पूर्वव्याधिरहितगवप्रहारजनितव्याधिनाग्रसादिकं कृत्वा मृतं तदा प्राय
श्चित्तमस्यैव अग्निं प्रज्वाल्य तत्र स्थितस्य देवात्तदग्निना बंधरहितस्य मरणे दोषाभावमाह पराशरः कूपेष्वाने च धर्मो र्येग
हदाहे च या मृता ग्रासदाहे तथा घोरं प्रायश्चित्तं न विद्यते चर्मनिर्मोचनप्रायश्चित्तापवादोऽहो गिराः अन्यत्राकननक्ष्मभ्यां वा
हनिर्मोचनेपि वा अंकनं त्रिंशत्लादिकरणं न क्षम्यिरतरचिह्नं वाहनं न चर्मनिर्मोचनं स्मृतिमागरे अंगिराः अरक्षिते तु
कृपादौ मृतं व्याघ्रादिक्षिते व्रतादौ माचरेत्स्वामी रक्षितेनास्ति दृषणमिति रक्षित इति प्रभृत्तुगो र्यदि निवारयं पालकं मत्तिक

प्रा.क.
१३

णे स्वामिनो दोषमाह हारोतः दमने दामने चैव संघाते चैव योजने संभशं स्वल्पपाशैर्क मृते पादो नमाचरेदिति प्राजापत्यस्य
वपादो नपूर्वेण सहेकवाक्यत्वात् तथा मनुः घंटाभरणदोषेण गवां यत्र विपद्भवेत् चरेद्व्रते तत्र भूषणार्थं कृतं हतेन ए
कहायन्यादिव धेत्वा हयमः कान्तारं प्ययवा दुर्गे गृहदाहं वटेषु च यदितत्र विपत्तिः स्यात् दुर्गको विधीयते तेषां पादश्चा प्रात्र
ने वत्स स्वामिन्यरक्षितं अप्राप्तिकं अप्राप्रदम्यावस्य त्रिहायनपर्यन्तमिति यावत् श्व प्राहिना मृते स्वामिना प्राजापत्यपादः
तस्मिन् स्थाने गोविक्रयं विनिमये च चंद्रायणं यदि तेन वधः क्रियते तदा ज्ञानकृतं प्रायश्चित्तं विक्रयं गोविनिमयं कृत्वा
तस्मान्वादकं व्रतं चंद्रायणं कुर्याद्वधं साक्षाद् धर्माभवेदिति गोभिलवचनात् चंद्रायणपदं शिशुचंद्रायणपरमं पापस्य लघुत्वा
दिति तद्यथा चतुरः प्रातरश्रायात् पिण्डानविप्रः समाहितः चतुरंगमिति सूर्यशिशुचंद्रायणमतमे नत्रदानं धेनुचतुष्टयं पा
पस्य लघुत्वादिति अथ पालकप्रायश्चित्तं अविभक्तपालकानामेकं न प्रायश्चित्तं करणीयं विभक्तानां पादः पादो बहुनां गवामपौ
लनवधे द्विगुणं तत्रापि बहुकर्तृके प्रत्येकं द्विगुणमिति पालकस्य द्रव्याभावे स्वामिना द्रव्यं दत्त्वा प्रायश्चित्तं कारं पितव्यं स्तेन वा
करणीयं स्तेनपालके स्वामिना कर्तव्यमिति अथ गोवधापवादः संवर्तः यत्र गोगात्रिकित्सायां मृदुगर्भविमोचने यत्ने क
ने विपत्तिः स्यात् प्रायश्चित्तं न विद्यते आयुधं स्नेहमाहारं ददद्दो ब्राह्मणे पुत्र प्राणिनां प्राणानृत्यर्थं प्रायश्चित्तं न विद्यते दाहच्छे

गर्भ
१३

गवियुद्धतापि वा श्वभ्रेवपतिताकस्मात् श्वापदैर्वापिभक्षिताप्राजापत्यंचरेत्कच्छं गास्वामिब्रतमुत्तमंसशिखंवपनंकार्येत्त्रिसं
ध्यमवगाहनंशं गेर्वापिखुरैर्युक्तंलांगूलश्रवणादिभिः आर्द्रमेवहितच्चर्मपरिधायसंगां व्रजेत् तासांमध्येवसेद्वात्रौदिवाताभिः
समं व्रजेत् ब्राह्मणस्यविशेषेणतथाराजन्यवैश्ययोः प्रायश्चित्तेततश्चीर्णेकुर्याद्ब्राह्मणभाजनम् अनडुत्सहितंमाञ्चदयादिप्रा
यदक्षिणां अत्रगौस्वामित्युपादानादुत्सृष्टवृषवत्सतरीषुस्वत्वाभावादपालननिमित्तवधेउत्सृष्टदोषोनास्तीतिप्रतीयतेअत्र
स्मार्ताः अत्रेतिकर्तव्यतामहितप्राजापत्याकरणेधेनुद्वयदानं वृषभोगौश्चदक्षिणाएकैश्चशुद्धस्वामिकेतरविषयाशुद्धस्वा
कस्माज्जानात्साक्षाद्दधेयन्किञ्चिद्दक्षिणाकरुच्छद्वयंविधानादपालनविधेरधिकंस्यायुक्तत्वात्तद्वेधंतुल्यकच्छद्वयमित्याहुः
अत्रेणप्रभृतिभिस्त्वितिकर्तव्यतायांविशेषोनादृतः तन्मतेप्राजापत्यंतदशक्तौधेनुरेकाशुद्धवृषभागौर्दक्षिणेति एतच्चपा
त्कामसमर्पणेत्समर्पणेनुपालकस्यैवदोषो नतुस्वामिनः यथाहृहस्यतिः अनागतस्वयंनताआगतस्यापिरक्षितारात्रा
वपियदान्योस्मितदास्वामीनदोषभाक्मनुःदिवावक्तव्यतापालेरात्रौस्वामिनितद्दहेयोगंक्रमान्यथाचेत्तुपालोवक्तव्यतामि
यात् अस्म्यर्थःदिवापालकहस्तन्यस्तानांगवांयोगक्षेमविषयेजातेपालकस्मार्हणीयतामित्रीपुनःपालकप्रभृतिनांस्वामि
निदोषः अन्यथादिकारात्रावपियदिपालकहस्तगताभवतितदापालकस्यैवदोषभाग्यवर्तितस्वामित्यर्थःप्रशकृपालकस्यैव

प्रा.क.
१२

न्यवाचनिकम् तत्र धेनुरेका एवं मुष्कनाशकरणे पूर्वोक्तस्वामिभेदेन एक द्वा द्विक्रमेण प्रायश्चित्तं करणीयं प्रयोजकस्य न बद्धं ।
मिति स्वयं वृषभवाहने द्वे धेनुयोषिहोवाहने च तस्यो धेनवः एवं कपिलावाहनेपि उत्सर्गेषु क्वं ॐ अद्येत्यादिगुवास्थिभेदं ज।
न्यपापक्षयकामदं मां धेनुं रुद्र देवतां ब्राह्मणाया हं ददे यत्र दाने तु स शिखवपनं कृत्वा पोषुं पुरदिने स्थिभङ्गं ज्ञेयं न्यापधेनु
दानं करणीयं यथाशक्ति दक्षिणा देयांश्चादं भोज्यदानं च करणीयं अमुकस्य मतमेतदिति एष मुष्कनाशादावृहनेन लेख्यं सिद्धं स्य
हेदने मृत्यौ मध्यमं दण्डं मर्हतीति याज्ञवल्क्येन मृत्युलिङ्गच्छेदयोस्तु त्मत्वाभिधानात्प्रायश्चित्तं मपितयेति मध्यमो मध्यममा
२२ अथाभाक्षीति पणमाह स्वोदंड उन्नमसाहसः तदहं मध्यमं प्रोक्तं तदहं मध्यमः स्मृतः अथ पापनिमित्त गोवध प्रायश्चित्तनि
णयः अविभक्तानां भ्रातृणां मध्ये सर्वानु मत्पैकेन प्रायश्चित्ताचरणे सर्वेषां पापक्षयार्थं न प्रायश्चित्तं श्रद्धाणां विभक्तानामेका
धर्मः प्रवर्तते विभागे सति धर्मोपि भवेदेषां पृथक् पृथगिति नारदवचनान् पश्चमहायज्ञादौ तथा दर्शनाच्च पापेहो मश्चानि र्क्षा
नां सपर्यातर्पणं वलिः पतेपंचमहायज्ञाश्रद्धयज्ञादिनामका इत्यमरः तथा भीमसेनार्जुनौ चैव तथा साद्रवतीसतो उष्ट्रवती भवि
ष्यति त्वयी एव निपार्थीवेति युधिष्ठिरेण प्रायश्चित्ते कृते सर्वेषां पापनाशनादिति अथ प्रायश्चित्तं तत्र पराशरः प्रोक्तानि तद्वदनावे
व उद्धं धनमृतापि वा शस्यागारादुपेक्षायाम् प्राजापत्यं विनिर्दिशेत् अपात्ननाद्विनश्यन्तु गौश्वरती कथंचन जलोत्सृष्टत्वेन

रा.प.
१२

न्यत्राप्युद्देशेनोत्सर्गवाक्येलेख्यमिति अथास्थिभंगादिप्रायश्चित्तनिर्णयः तत्रभवदेवमदृष्टतयमवचनं अस्थिभंगो गवां कृत्वा ला
गृह्णन्ते दनतया पाठने कर्णशङ्काणां मासार्द्धं न्यवा न्यवेत् स्मृति सागरे गोभिलः कर्णलाङ्गुलयोश्च दमस्थिभङ्गं विधाय च प्रा
जापत्य व्रतं कुर्युश्चत्वा गे त्राह्मणादयः अत्र शंभुद्रस्य हि जनुत्यत्वाभिमानं वैश्यतुल्यशुद्धपरं इदं दूरे मरणेषु षण्मासोपरिक्रान्ते
यं षण्मासाभ्यन्तरे मरणोत्सर्गप्रायश्चित्तकरणेनाधिकेन शुद्धभङ्गादिप्रायश्चित्तसिद्धिरिति स्मार्त्तः यथायमः शुद्धभङ्ग
स्थिभङ्गे च कटिभङ्गे न श्रेयश्च यदि जीवति षण्मासात्प्रायश्चित्तं न विद्यते अस्यार्थः षण्मासोपरिमरणे तन्निमित्तकं प्रायश्चित्त
नन्त्र विद्यते इति स्मृति सागरे गोभिलः शुष्कमोषकरो विप्रो व्रतं चान्द्रायण च्चरेत् प्रयोजकं सुकृवीत तस्यार्द्धं हि विशुद्धये सु
शुष्कमोषकरो वीजकोषनाशकः हलैर्वा शकटैर्वा पिवाहयेद्यो वृषं स्वयं प्राजापत्य दूयं कुर्याद्दृष्टुं गुणं योजिता गवां वृषभं तु समु
त्सृष्टं कपिलां वापि कामतः योजयित्वा हले कुर्याद्भ्रतं चान्द्रायण द्वयम् तत्रायं संश्लेषः कपिलेत्सृष्टुं वृषयोर्वाहने तुल्यप्रायश्चित्त
दर्शनात् कपिलावधेयप्रायश्चित्तमुक्तं उत्सृष्टुं वृषमवधेयत्वात् कारणीयं किं त्वयं विज्ञेयः वृषभस्योत्सृष्टुं न स्वत्वाभावेऽपि पूर्वस्वत्व
मादाय व्रतं कारणीयं तस्माद्भ्रतपूर्वस्वत्वाश्रयीभृतयस्वामिकगोवधेयप्रायश्चित्तं तस्वामिकगोवधेयस्य हि गुणं प्रायश्चित्तं अस्थि
भंगादिकरणेषु षण्मासाभ्यन्तरे गोमरणे पूर्वोक्तस्वामिकभेदेन गकहायन्यादिक्रमेण प्रायश्चित्ताचरणं षण्मासोपरिमरणं प्राजाप

प्रा-क-
११

त्रैर्नचतात्तशालैर्नचापिमौजैर्नचशंखलैश्च एतैस्तुगावोनचबंधनीयावद्वातुतिष्ठत्यशुं गृहीत्वा कुशैः काशैश्चवंशी यास्या
नेदोषविवर्जिते अत्रायं संक्षेपः क्षीणाया अक्षीणा भ्रमरोधनिमित्तकवधे प्राजापत्यस्य पादस्तत्र द्वादशपणावन्ति मित्तकवधे
द्विपादस्तत्र चतुर्विंशतिपणा हल योजने त्रिपादस्तत्र चतुरधिका द्वात्रिंशत्यणाय योक्तं दंडप्रहागन्मृते भीतिदर्शनाद्वा कृपादौ मि
त्त्यमृते प्राजापत्यं तत्र धेनुरेका शैष्यज्ञाने तु रोधने चांद्रायणे शैथेनवः परिमाणा दक्षिकदंडप्रहारे त्वज्ञानेन प्राजापत्यद्वयं त
त्र धेभूज्ञाने चांद्रायणद्वयं तत्र पंचदशधेनवः चांद्रायणे यथापराशरः एकैकं हामयेत् पिण्डं कृत्वा शुक्रे च वर्द्धयेत् उपस्पृशः
स्त्रिषवणमेतच्चांद्रायणं स्मृतम् एवमेवं विधं कृत्वा माचरेद्यवमध्यमं शुक्लपशादि नियतं च रेच्चांद्रायणं त्रतं दं चांद्रायणं त्रतं सा
ईसप्रधेनुदानसममितितत्र च षभसहितागोर्दक्षिणा चांद्रायणे ततश्चीर्णं कुर्याद्वा ह्यभोजनं अनहुत्सहितां गोच दद्याद्विष्ण
यदक्षिणामिति मनुवचनात् उत्सर्गवाक्यं तु ॐ अद्येत्यादि ब्राह्मणस्वामिकगोरक्षीणबुद्धिकृतरोधननिमित्तकवधजन्यपाप
क्षयकामः पराशरोक्तधेनुपादमृत्युमिदं कौचनं वह्निदेवतं अमुकगोत्राय ब्राह्मणायाहं ददेयत्रदानं तु पूर्वदिनेन खच्छेदनं का
रयित्वा घृतं प्राणोपोष्य परदिने ब्राह्मणस्वामिकक्षीणगोरक्षीणबुद्धिकृतरोधननिमित्तकगोवधजन्यपापक्षयकामः प्राजा
पत्यपादानुकल्पधेनुपापमृत्युद्विरण्यदानरूपप्रायश्चित्तं कुर्यात् यथाशक्ति दक्षिणाभोज्यदानं चेति अमुकस्य मतमेतद

राः
१

अज्ञानताडने इत्याभ्यासहेकवाक्यत्वाद्दज्ञानश्रुतेरवृद्धिपूर्वकवधविषयम् अज्ञानंचक्षीणायामक्षीणाभ्रमः क्षौण्यज्ञाने
तुप्रापिकंमरणंज्ञात्वाप्रवृत्तस्यचांद्रायणपादादिकम्यथाहारीतः नासाच्छेदनदाहेषुचर्मच्छेदनबंधनेअतिवाहातिदोहा
भ्यांकच्छंचांद्रायणंचरेत् हत्वेतिशेषः कृच्छंब्रतंतेनचांद्रायणव्रतमितिशूलपाणिः भवदेवस्तुयत्स्वामिकगोवधेयत्प्रायश्चित्त
मुक्तम् नस्यैवपादादिकंबोधंतेनक्षीणायामक्षीणाभ्रमेरोधादिना अज्ञानकृतस्यैवपादादिकरणीयम् क्षौराथज्ञानेतुज्ञानकृत
वधस्यपादादिकमाह तन्मतेपराशरहृहस्यतिवचनंअधमशूद्रस्वामिकायागोः क्षीणायामक्षीणाभ्रमेणरोधादिनामरण
विषयंचांद्रायणबोधकंहारीतवचनंचज्ञानकृतवैश्यस्वामिकगोवधविषयमिति नकिञ्चिदनुपपन्नमिति युक्तम् शूलपा
णिमतेतुसर्वस्वामिकवधप्रायश्चित्तमाह तद्वैषम्यं दुष्यरिहरणीयमिति यथाज्ञानकृतशूद्रस्वामिकवधेप्राजापत्यचतुष्ट
यम् क्षौण्याज्ञानेतुवान्द्रायणमितिअत्रबंधनपदंयथाकथंचिन्निमित्तपरम् बृहस्पतिः शस्त्रादिनातुहन्वागोमानबंधनमा
चरेत् रोधादिनात्वागिरसमापस्तंबोक्तमेवचेतिहृहस्यत्युक्तस्यशस्त्रादीन्यादिपदान्मुष्टिलोपुंलगुडविषयाग्यादीनांप्रापिका
मृत्युफलानांप्रहणरोधादिनेत्यत्ररोधस्ययथाकथंचिन्निमित्तमात्रस्यबंधनैरितिशूलपाणिव्याख्यानात् एतेष्वग्नौसंयम
नार्थबंधनरोधव्यतिरिक्तविषयंसायंयमनार्थंतुनदुष्येद्रोधबंधयोरित्यंगिरोवचनात् बंधनैविशेषमाहव्यासः नदोरिके

प्रा-क १० निलघुप्रायश्चित्तानियानितानिप्रयोजकानुग्रहकानुमंतनिमित्तिविषयाणिवोध्यानि अथपंचवधवधकर्तृत्वनिर्णयः नरां
 तरव्यापाराव्यवधानेनवधनिष्पादकः कर्ता योप्रवृत्तंपुरुषंवधार्थंप्रवर्तयतिचेतनादिनाप्रवृत्तंमतिमंत्रोपायेदप्रोसाह
 यतिवासप्रयोजकः एवंहन्मीतिवाक्येनुमतिदानानिवेधसमोपिमौनवर्तिचानुमंतावध्यसंपलायनादिनिरोधकोनुग्राहकः उ
 देश्यत्वेसतिहंतुर्मन्युत्यादकोनिमितीप्रयोजकादीनांव्यवहितमरणफलकानांपादपादहानिरितिशूलपाणिः अष्टमाष्टमभाग
 हानिप्रतिभवदेवः अथरोधादिनिमित्तगोवधप्रायश्चित्तनिर्णयः तत्रांगिरः पादंचरेद्रोधवधेद्वौपादोबंधनेचरेत् योजनेपाद
 हीनंस्याच्चरेत्सर्वेनिपातनेरोधआहारप्रचारनिर्गमविरोधः वंधनंअथवाबंधनं अकालबंधनञ्चयोजनेहलादियोजनेअ
 तिबाहादिनेतिशेषः निपातनेदण्डनिपातनेदण्डेत्रिहस्तप्रमाणोग्राह्यः अंगुष्ठमात्रः स्थौल्येनबाहुमाद्यः प्रमाणतः सार्द्रश्चस
 पलाशश्चदण्डइत्यभिधीयतेअस्मादूर्ध्वप्रहारेणयदिगांविनिपातयेत् द्विगुणंतुभवेत्तत्रप्रायश्चित्तमितिस्थितिरित्यंगिरोवच
 नाम् सपलाशःपवित्रःनिपातनेकूपावद्यदिनिपातनइतिभवदेवः वस्तुतोनिपातनपदमुभयपरम् अन्यथैकग्रहणेनिपा
 तस्यप्रायश्चित्तिजनकभयप्रदर्शकस्यानध्यवसायापत्तेरितिपादादिकंतुप्राजापत्यस्यैवयथापराशरः रोधवंतुचरेत्यादंबंध
 नेचार्द्धमेवचयोजनेपादहीनंस्यात्प्राजापत्यनिपातनेवृहस्पतिः पादंचरेद्रोधवधेकृच्छार्थंबंधघातने अतिबाहेचपादोनंरु

राम
 १०

त्येकेन करणीयं अथा ब्राह्मणस्वामिकैकहायनीवधे प्रत्येकं सप्तदशधेनवः द्विहायनीवधे प्रत्येकं सार्द्धं शौ धेनवः त्रिहा
यनीवधे प्रत्येकं पादोनत्रयोदशधेनवः चतुर्हायनीवधे प्रत्येकं सप्तदशधेनवः एवं क्षत्रियस्वामिकैकहायन्यादिवधे क्रमेण प्र
त्येकं त्रिषष्टद्वादशधेनवः एवं वैश्यस्वामिकैकहायन्यादिवधे क्रमेण प्रत्येकं द्विचतुः षडशौ धेनवः शूद्रस्वामिकवधे प्रत्येक
मेकद्वित्रिचतुर्धेनवः अधमशूद्रस्वामिकवधेतु प्रत्येकं मर्द्धकसार्द्धद्वि धेनवः क्रमेण एवं द्वाभ्यामेकां देत्वा अन्याहनने च
प्रायश्चित्तावृत्तिरिति अथवा च निकदक्षिणानिर्णयः तत्र ज्ञानतो ब्राह्मणसंबन्धि गोवधे त्रैमासिक प्रायश्चित्ते वृषभैकादश
गावो दक्षिणा देयाः अज्ञानतोर्द्धव्रते धेनुरेकेति ज्ञानतो वैश्यस्वामिक गोवधव्रते हे धेनू अज्ञानतोर्द्धव्रते धेनुरेका अन्यत्र व
चनाभावात् यथा शक्त्वा इति भवदेवस्तु क्षत्रियसंबन्धि चतुर्हायनी कपुङ्गावधे वृषभो दक्षिणा स्त्री गोवधे मृतवत्सागौर्द
क्षिणा देया इत्याह यत्र या दक्षिणा ता तत्र प्रायश्चित्तद्विगुणवचने तु द्विगुणा साकार्या द्विगुणे तु व्रते चीर्णे द्विगुणा दक्षिणा
भवेदिति पूर्वोक्तवचनात् यत्तु वैश्यं हत्वा त्रैवार्षिकं चरेत् वृषभैकादशागाश्च दद्यादित्यभिधाय गाश्च वैश्यवदिति गोवधे य
त्रैवार्षिकं प्रायश्चित्तं गौतमेनोक्तम् तदग्निहोत्रिणो वेदपारगस्य होमधेनोः कपिलायागर्मिण्याश्च पुण्ये देशे काले बुद्धिपूर्वकव
धे बोध्यं समद्विगुणसाहस्रप्रमाणलक्ष्मं च यथा क्रमं दाने फलविशेषः स्याद्विंसायां तद्वद्वहीति दशवचनात् एवं मुन्यंतरोक्ता

प्रा. क.
५

नतो ब्राह्मणस्वामिक उत्पन्नमात्रगर्भवधे सपादैकविंशतिधेनवः गात्रावयवसंपन्नगर्भवधे सार्द्धपंचविंशतिधेनवः
सर्वगात्रसंपन्नचैतन्यहीनगर्भवधे षडोनत्रिंशद्देनवः चैतन्ययुक्तगर्भवधे चतुस्त्रिंशद्देनवः क्रमेणैवं ऋत्रियस्वामिकवधे
पञ्चदशाष्टादशैकविंशतिचतुर्विंशतिधेनवः क्रमेणैवं वैश्यस्वामिकवधे दशद्वादशचतुर्दशषोडशधेनवः एवं शूद्रस्वा
मिकवधे पंचषट्सप्ताष्टौधेनवः कैवर्त्तयधमशूद्रस्वामिकवधे सार्द्धधेनुरिदं तु ज्ञानतः अज्ञानतः सार्द्धतिस्त्रोधेनवः चतस्रो धेनवः
इदं ज्ञानतः अज्ञानतः सर्वत्रार्द्धमिति अत्यंतस्त्रिंशत् ज्ञातोन्मत्ताः त्वंतव्याधिपीडितांधवाला तमोरूढानां हनने पाद प्रायश्चि
त्तमिति भवदेवः यथा ब्राह्मणस्वामिकगोवधे सपादचतस्रो धेनवः ऋत्रियस्वामिकवधे तिस्रो धेनवः वैश्यस्वामिकवधे
द्वे धेनू शूद्रस्वामिकवधे धेनुरेका अधमशूद्रस्वामिकवधे र्द्धधेनुरिति इदं तु ज्ञानतः अज्ञानतः र्द्धमिति ब्राह्मणस्वामिकग
र्भपातने सार्द्धौधेनवः सर्वगात्रनिष्पन्नचैतन्यरहितगर्भपाते पादोनत्रयोदशधेनवः चैतन्ययुक्तगर्भपाते सप्तदशधेन
वः ऋत्रियस्वामिकवधे तिस्रः षट्ठनवद्वादशधेनवः वैश्यस्वामिके तु द्वे चतस्रः पडुषौ धेनवः शूद्रस्वामिके तु एकद्वित्रिचतु
र्धेनवः अधमशूद्रस्वामिके तु अर्द्धैकसार्द्धधेनवः अज्ञानतः सर्वत्रार्द्धमित्याहुः एवं द्वाभ्यामेकहनने यद्दधेयत्प्रायश्चिन्नंतत्प्र।

गम
५

द्वादशधेनवः अज्ञानतः सर्वेषामर्द्धमिति ज्ञानकृतवैश्यस्वामिकैकहायनीवधेद्विधेनवः द्विहायनीवधेचतस्रोधेनवः
त्रिहायनीवधेषट्धेनवः चतुर्हायनीवधेः षोडशधेनवः अज्ञानतः सर्वेषामिति ज्ञानतः शूद्रस्वामिकैकहायनीवधेधेनुरे
काद्विहायनीवधेद्विधेनूत्रिहायनीवधेप्राजापत्यः पादः द्विहायनीवधेद्विपादः त्रिहायनीवधेत्रिपादः चतुर्हायनीवधेप्रा
जापत्यम् एतदज्ञानतः ज्ञानतो द्वैगुण्येबोधयम् चतुर्हायनीवधेयादृशंप्रायश्चित्तं ज्ञानतो ज्ञानतो ब्रह्म उक्तमिति वृद्धातिहा
शातिरोगिणीचेत्तदर्धम् अथबुद्धिपूर्वकैकप्रयत्नतः जनितवन्देकहायन्यादिगोवधप्रायश्चित्तं तत्र ब्राह्मणस्वामिकबन्धे
कहायनीवधेसार्द्धाष्टौधेनवः द्विहायनीवधेसप्तदशधेनवः त्रिहायनीवधेसार्द्धपञ्चविंशतिधेनवः चतुर्हायनीवधेचतु
स्त्रिंशत् अज्ञानतोर्द्धसत्रियस्वामिकविषयेक्रमेण षट्द्वादशाष्टदशचतुर्विंशतितमः वैश्यस्यामिकेचतुरष्टद्वादशषो
डशः शूद्रस्वामिकेद्विश्चतुःषडशौ अधमशूद्रकैवर्त्तदिस्वामिके एकद्वित्रिचतस्रः अज्ञानतोर्द्धमूहनीयमिति तथावहुक
र्त्तकैकहायन्यादिवधेपादः पादः प्रतिपुरुषेणकर्त्तव्यः अज्ञानतोर्द्धमूहनीयं क्रमकृतेतुव्यापारेभेदान्तं त्रानङ्गीकाराच्च प्रा
यश्चित्तावृत्तिरिनिगर्भिणीकपिलाहोग्भी होमधेनुवधेद्वैगुण्यप्रायश्चित्तस्य यथाज्ञानो ब्राह्मणस्वामिकगर्भिण्यादिव
धेचतुस्त्रिंशद्धेनवः क्षत्रियस्वेचतुर्विंशतिवैश्यस्वेषोडशशूद्रस्वेष्टौ अधमशूद्रस्वेचतस्रोधेनवः अज्ञानतोर्द्धस्मार्त्ता

प्रा-क
८

कृतिभूतयोरित्यर्थः बहुभिरेकस्यागोहननेयत्रयद्विहितं व्रतं तत्र तस्यैव पादं प्रत्येकं करणीयं यथा संवर्तः एका चेद्बहुभिः का
षपादद्वयादिकं इदं मज्जानतः कामतश्चैद्बहूनामपि प्रत्येकं कृत्स्नदोषः संपूर्णं प्रायश्चित्तं एकं घ्नतां बहूनां च यथोक्तद्विगुणो
श्मद्विप्रत्येकं द्वैगुण्यदर्शनात् पशुवत्प्रायश्चित्तानि भवन्तीति न्यायात्प्रायश्चित्तं करणीयमिति मित्याशास्मात्तस्मिन् एकाधिकाना-
मेकप्रयत्नेन बहुभिर्वधे व्यापन्नानां बहूनामिति पूर्वोक्तवचनादेकैकपुरुषस्य द्विपादं कृत्वा प्रायश्चित्तं प्रयत्नभेदे तु गोघ्नवदि-
त्सनेन तत्र ताया अभावान् प्रतिपुरुषं पादद्वयावृत्तिरित्याहुः देवादिति विशेषणादकामकृते इदं कामकृते द्वैगुण्यमिति बहु-
भिरित्युपादानात् द्वाभ्यां हनने तु संपूर्णं प्रायश्चित्तमिति स्मार्ताः अत्यंतपीडितमरणावस्थापन्नोन्मत्तादिगोवधे यथोक्तप्रायश्चि-
त्तपादे मनुवचनमाह भवदेवः क्लान्तमनुन्मत्तं प्रमत्तं व्याधिपीडितम् अंधं बालं तमोरूढं हत्वा पादं सप्तचरैदिति अथैकहा-
यन्यादिक्रमेण संक्षेपतः प्रायश्चित्तधेयुः अत्र ज्ञानरुतब्राह्मणस्वामिक एकहायनीवधे सपादचतस्रो धेनवः द्विहाय-
नीवधे च सार्धाष्टधेनवः त्रिहायनीवधे त्रानत्रयोदशधेनवः चतुर्हायनीवधे सप्तदशधेनवः अज्ञानतः सर्वेषामर्द्धमि-
ति ज्ञानतः क्षत्रियस्वामिकैकहायनीवधे तिस्रो धेनवः द्विहायनीवधे षट्धेनवः त्रिहायनीवधे नवधेनवः चतुर्हायनीवधे

सप्त
८

मेण एकद्वित्रिपादसंपूर्णप्रायश्चित्तमुक्तं स्मार्त्तैः तदनुमोदितमिति अतिद्वद्वादिवधेर्द्रप्रायश्चित्तमाहृहस्पतिः अतिद्व
द्वादमतिकृशामतिबालाचरो गिणीं हत्वा पूर्वविधानेन चरेद्द्वैत्रतं द्विजः पूर्वविधानेन मन्वायुक्तत्रैमासिकादिना अतिद्वद्वा
त्तृणच्छेदनासमर्था अतिकृशा दोहनवाहनायोग्या अतिबालाद्विधिया यथा द्विगः वर्षमात्रानुबालास्यादतिबालाद्विवा
र्विका अतः परं नुसागोः स्यात्तरुणीदंतजन्मनि अतएव वक्ष्यते द्विपादमुद्दिहायने एतेन संपूर्णव्रतमुक्तं तत्पुष्टिनारुण्यादियुक्तायां
गविवोद्भवम् अथैकहायन्यादिवधे प्रायश्चित्तमाहृहप्रचेताः एकवर्षगविहते कृच्छ्रपादो विधीयते अबुद्धिपूर्वपुंसः स्याद्विवा
दस्तुद्दिहायने त्रिहायने त्रिपादः स्यात्प्राजापत्यमतः परम् अतः परं चतुर्थहायनादावित्यर्थः इदमपि प्रायश्चित्तं लाघवेनावुद्धि
पूर्वकाधमशुद्धस्वामिकगोवधविषयमिति शूलपाणिः तेन यन्त्वामिकगोवधेयप्रायश्चित्तं ज्ञानकृतेऽज्ञानकृते वा तस्यैव पादा
द्विकसूहनीयमिति स्मार्त्तेन स्पष्टीकृतं एकप्रयत्ननियन्नेव हनागवां वधे गुर्वेकपापजनकत्वात् प्रायश्चित्तद्वैगुण्यं न तत्र तत्र
त्रापापभेदाभावादिनियथासंवर्तः व्यापन्नानां बहूनां च बंधने रोधने पिवाभिषड्मिथ्योपचारे च दिगुणंगोव्रतं चरेत् बहूनामे
कानामिति स्मार्त्ताः अपिशब्दाद्गृहदाहादिपरिग्रहः क्रमकृतेन प्रयत्नभेदात्प्रायश्चित्तावृत्तिः स्यादेव यथोपपातकानुवृत्तौ यमः
गोघ्नवद्विहितः कस्यश्चाद्वायणमथापिवा अभ्यासे तु तयोर्भूयस्ततः शुद्धिमवाप्नुयात् तयोर्गोवधतदन्योपपातकयोः प्रकृति

प्रा.क.
९

त्येनक्रियेरन् तेनगौर्विकल्पकत्वेनहिरण्यपादिकमुक्तंनतुगोमृत्येनेत्याहुः यत्रदानेत्विदंलेख्यं पूर्वदिनेसशिवपमं कृत्वाष्ट
तंपाशुउपोष्यपरदिनेस्नानादिकंविधाय ॐ अद्येत्यादिब्राह्मणस्वामिकगेज्ञानकृतसाक्षाद्भजनितपापक्षयकामस्त्रेमा
स्त्रिकव्रतानुकल्पसप्तदशप्राजापत्यानुकल्पसप्तदशधेनुमृत्यलभ्यकांचनमग्निदैवतंब्राह्मणायाहंददे इत्यनेनोत्सृज्यदद्या
त्ततः ॐ प्रदानायवृषभैकादशमास्तन्मृत्यंवादत्वाच्छिद्रावधारणं कुर्यात् प्रायश्चित्तानंतरंपार्वणविधिनाश्राहं कर्तव्यंभैक्ष्य।
दानंवाकर्तव्यम् अमुकम्यमतमेतदितियत्स्वामिकेगोवधेयत्प्रायश्चित्तं तत्स्वामिकगर्भिण्यादिवधेद्विगुणंप्रायश्चित्तमाहृ
हस्यतिः गर्भिणीकपिलांदोग्ध्रीहोमधेनुंचसुब्रतांदण्डादिनापातयित्वाद्विगुणंगोव्रतंचरेत् दोग्ध्रीवहृशीरांगर्भिणीमात्रव
धेप्रायश्चित्तद्वैगुण्यमितिशूलपाणिभवेदेवसंमतंस्मार्तोस्तुसचेतनगर्भयुक्तायावधेसंपूर्णंप्रायश्चित्तद्वैगुण्यं अन्यऋ
त्यन्नादिभेदेनपादपादद्वयपादत्रययुक्तसंपूर्णंप्रायश्चित्तंयथावृहमनुः गवान्निपातनेचैवगर्भनाशोभवेघदा एकैकंतु
चरेत्कृच्छ्रंयथापूर्वयथापरम् कृच्छ्रपदं संपूर्णं ब्रतपदंतदेवपुनर्विशदयतिपादमुत्पन्नमात्रितुहोपादौगात्रसंमितेपादो
नंकृच्छ्रमाचष्टेहत्वागर्भसचेतनम् अंसंप्रत्यङ्गसंपूर्णंगर्भचेतः समन्विते द्विगुणंगोव्रतंकुर्यात्प्रायश्चित्तंविशुद्धयदत्या
हुः भवदेवस्तुहत्वागर्भसचेतनमित्यंतंयठित्वायदितिलगुडादिद्यानेनगौर्जीवतिगर्भमात्रपातोभवतितदोत्पन्नगर्भादिक

गम
२

निचतम्रो धेनवः तन्मूल्यानि द्वादशकार्षापणावात्रयः कल्प्याः अतः ज्ञानकृते अज्ञानकृते प्राजापत्यद्वयं अत्र सामान्यतः स्मृत्वा दीना
मर्द्धप्राप्तौ यज्ञोवधे पुनरुपादाने तद्वास्त्रणक्षत्रियविशंतुल्यं प्रायश्चित्तं शूद्रवानकस्त्री वृद्धानामर्द्धज्ञापनार्थमिति शूलपाणिः ए
कस्योभयादिधर्मवत्वे पाद इति भवदेवेन तु विप्रैः तु सकलं देयापादो नं क्षत्रिये मतं वैशेष्येर्द्धे पादशेषं तु शूद्रजातिषु कल्प्यत इति वृ
हस्पतिविष्णुवचनाज्ञोवधे पादहानिरुक्तौ गोघ्न इति यस्य व्यापारानंतरं कारणांतरमनपेक्ष्य कालांतरे वागवां प्राणवियोगे भ
वति सोपि साक्षाद्गोघ्नः ज्ञानकृतत्वं गां हन्तीति कामनया हननमज्ञानकृते च तत्तदर्द्धमिति प्रायश्चित्तानंतरं पार्वणविधिना आ
र्द्धकृते व्यमक्रियते आह मेतत्तु ब्राह्मणानां च भोजनम् शुद्ध्यर्थमिति तत्रोक्तं वै न ते यमनीषिभिरिति भविष्यपुराणात् ब्रतं गोस्वा
मिने मूल्यं प्रतिरूपं वादत्वा करणीयम् आदौ गोपतये दद्याद्गोमूल्यं साधुकल्पितम् यथोत्पन्नेन तस्यास्तु चर्मणा च त्रविग्रह इति
ब्रह्मपुराणात् प्रमापणे प्राणभृतां प्रतिरूपं प्रदापयेत् तस्यानुरूपं मूल्यं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुरिति पाराशरीयात् उत्सर्गस्तु ॐ
अथैत्यादि ब्राह्मणस्वामिकगो ज्ञानकृतमाक्षाह धर्जनितपापक्षयकामो मनुक्तत्रै सामिकब्रतानुकल्पसप्तदशप्राजापत्यानु
कल्पसप्तदशधेनुमूल्यलभ्यकांचनमग्निदेवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणायां हृददे मूल्यकांचनपदप्रयोग इति शूलपाणिः ॥
स्मार्त्तास्तु यत्र यद्द्वयं तत्र तन्नामो ल्लिख्य देयम् हिरण्यं गोर्वासोः श्वोभूमिस्त्रिणाष्टमन्नमिति देयानि एतान्येवानां देशे ब्रि

प्रा-क-
६

सेतुसविप्रानभोजयेत्द्विजः भुक्तवत्सुतुविप्रेषुगोप्रदद्याद्विचक्षणं गवामभावेदातव्यंतन्मृत्युं तु न संशयः अथ सप्तत्रियस्वामिकायः गो
ज्ञाने कृतसाक्षादधेतु देवलः षण्मासान् चर्मणा परिवृतो गोप्रासाहारे गोव्रतोपवासी गोभिरेव संचरन् प्रमुच्यते गोप्रासाहारे गो
प्रासहर्ता तेनात्र षण्मासिकं ब्रतं द्वादशप्राजापत्यानि द्वादशधेनवस्तन्मृत्यानि षट्त्रिंशत्कार्षापणावाचत्वारः कल्याः दक्षिणाय
थायुक्ति देयेति शूलपाणिः भवदेवेन तु वृषहंता वृषभंस्त्रीगवीहंता गर्भपतनशीलाङ्गा दक्षिणान्दद्यात् वृषावौहतौ दद्यात्तमिति
कर्तव्यमिति द्देशादित्युक्तमिति वस्तुतस्तु यद्यप्यत्र दक्षिणानश्रूयते तथापि ब्राह्मणस्वामिकव्रतात्तं च धेनुहीनत्वाद्दृषभशून्याद्दश
धेनुः प्रतीयते अन्यथा ज्ञानकृतवैश्यसंबन्धिगोवधेनोर्दक्षिणायान्नवल्क्येनोक्ता अत्र न किंचिदिति विषमशिष्टत्वापत्तेः एतन्ना
नकृते अज्ञानकृते तद्द्वैवैश्यसंबन्धिगोवधेतु याज्ञवल्क्यः पंचगव्यं पिबेद्गोमाममासीत संयतः गोश्वेव संज्ञो नुगामी गोप्रदानेन
शुद्धीति गोमतीं च जपेन्नित्यमिति शाताद्रपेनाधिकमुक्तम् अत्र मासव्रतं चत्वारि प्राजापत्यानि च तस्त्रोधेन वस्तन्मृत्यानि द्वाद
शकार्षापणावाचत्वारः कल्याः दक्षिणाधेनुरूपा गौरिति शूलपाणिः एतद्ज्ञानकृते ज्ञानकृते तु तद्वैगुण्यमिति पंचगव्यं यथा गोश
कृतद्विगुणं मूत्रं घृतं दद्याच्चतुर्गुणं क्षीरमष्टगुणं प्रोक्तं पंचगव्ये तथा दधितयाष्टगुणम् शूद्रस्वामिकगोवधे विश्वामित्रः कृच्छ्रास्तु
चतुरः कुर्याद्गोवधे बुद्धिपूर्वके अमत्यातुदयं कुर्यात्तद्द्वैबालवृद्धयोः स्त्रीशूद्रयोरेव मेतद्दधे चैव न संशयः अत्र चत्वारि प्राजापत्या

गम
६

प्रकीर्तितः गतव्यहसाध्यसाहोपवास्तुत्यत्वेनात्रद्वदशपणादिति अथत्राहणस्वामिकचतुहीयन्यादिकज्ञानकृतमाक्षाज्ञो
 वधेव्रतमाहमनुः उपपातकसंयुक्तोगोघ्नोमासंयवान्निर्बेत कृतवापोवसेज्ञोषेचर्मणातेनसंघृतः चतुर्थकालमश्रीयादक्षारत्नवणाम
 तं गोमूत्रेणचरेत्स्नानंक्षौमासौनियतन्द्रियः दिवानुगच्छेत्तागास्तुतिष्ठन्नुर्द्ध्वरजःपिवेत शुश्रूषित्वानमस्कृत्यरात्रौवीरामनं वसेत् ति
 ष्ठीष्वनुतिष्ठेत्तुब्रजंतीष्वप्यनुब्रजेत् आसीनासुतथासीनोनियतोवीतमत्सरः आनुरामभिशम्नावाचौरव्याघ्रादिभिर्भयैः पतितांपंक
 लप्रांवासर्वप्राणैर्विमोचयेत् उष्णवर्षतिशीतेषामारुतेवातिवाभृशन् नकुर्वीतात्मनस्त्राणंगोरकृत्वानुशक्तिः आत्मनोयदिवाप्येषां गृहे
 क्षेत्रस्त्रेपिवाभक्षयन्तान्प्रकथयेत्पिबंतंचेववत्सकम् अनेनविधिनायस्तुगोघ्नोगामनुगच्छति सगोहन्याकृतं पापं त्रिभिर्मसैर्व्यपो
 हतिदृष्टंभैकादशागास्तुदद्यात्सुचरितव्रतः अविद्यमानेसर्वस्वमह्नणेभ्योनिवेदयेत् अत्रगोमूत्रेणयवागृकृतमितिगौतमसूत्रात्
 गोमूत्रेणमासयावकपानेनप्राजापत्यंद्वयंमासद्वयम् चतुर्थकालभोजनेनत्रिंशतोपवासैः कृच्छ्रदशकंत्रिंशतानक्ताशनैः कृच्छ्र
 पंचकंसंकल्पमिलित्वासप्तदशप्राजापत्यानिभवंति इत्युक्तंशतपाण्यादिभिः भवदेवमहसुहृद्दशप्राजापत्यान्याहंतेनात्रत्रैमासिक
 व्रतंसप्तदशप्राजापत्यानिसप्तदशधेनवः तन्मूलान्येकपंचाशकार्षापणावाचत्वारः कल्याः दक्षिणाचवृषभैकादशागावस्तन्मू
 ल्यानिपंचदशकार्षापणावादेयादिति अज्ञानाकृतेतदद्वैसांर्द्धगमिकव्रतादिकंगौरिकादक्षिणादेयादिति यथासंवर्तः पूर्णतुमा

प्रा-क-
५

कदेवशर्मापक्षेवधजन्यपापशयकामोनक्तव्रतमहंकरिष्ये रूप्यमाषकदाने तु इदं रूप्यमाषकं चंद्रदेवतं यथा नाम गोश्री
यत्राज्ञाणायाहं ददं मृत्युदाने तु इदं रूप्यमाषकं मृत्युविष्णुदेवतमित्यादिदाने तु द्रव्यत्राह्मणं चादौ संपूज्य द्रव्यमात्रभ्यसंप्रो-
ष्युदानं भर्चितमर्चिताय दद्यात् यथोक्तं दक्षिणां यथाशक्ति दक्षिणां वा दद्यात् दितिहासितसूत्रद्वयात् प्राजापत्यव्रतमाहम-
नुस्मृत्युहं प्रातस्त्रहं सायं च ह मद्यादयाचितं च हं परं चानाश्रीयात्प्राजापत्यं समाचरन् सायं द्वाविंशतिर्ग्रीसाः प्रातः षड्विंश-
तिस्तथा अयाचितं चतुर्विंशः परं चानशनं स्मृतं कुक्कुटाण्डप्रमाणं तु यावद्वा प्रविशेन्मुखम् एतद्वा संविजानीयाच्छुद्ध्यर्थ-
कायशोधनम् प्राजापत्यव्रते षडुपवाससंपयस्विनीधेनुदानसमानं च वाचिकम् तथा मत्यादीनभिधाय मनुः भुक्त्वा वा-
न्यतमस्यान्नममत्याक्षपणं च हं मत्या भुक्त्वा चरेत्कृच्छ्रं रेतो विण्मूत्रमेव चेत्यत्र षडुपवासे वक्तव्ये प्राजापत्यविधानादिति श्र-
नुदानं च समानं च षडुपवासं कार्षीपणत्रयं संकल्पनादिति पादो न कृच्छ्रमाह शंखः द्यहं प्रातर्द्यहं सायं द्यह मद्यादयाचितं
च हं परं चोपवासं पादो न व्रतमाचरन् अत्र साहोपवासं चतुष्टयं संकल्पनेन चतुःपणाधिककार्षीपणद्वयं कृच्छ्राद्द्वं व्रतमा-
ह पत्तं वः सायं प्रातस्तथैवेकं दिनद्वयमयाचितं दिनद्वयं च नाश्रीयात्कृच्छ्राद्द्वं मभिधीयते एतद्दिने षडुसाध्यं उपवासत्रय-
संकल्पनेन साहो कार्षीपणं तु त्यमिति पादकृच्छ्रमाह याज्ञवल्क्यः एकभुक्तेन तथैवायाचितं न चोपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः

राम
५

णब्रतमाहृगितः केशानां धारणार्थं तु द्विगुणं ब्रतमाचरेत् द्विगुणे च ब्रते चीर्णे द्विगुणादक्षिणा भवेत् वपनं च द्वादशा-
 ध्यं ब्रते कार्यम् द्वादशाहे संपूर्णं वपनमिति पैठीनसिः न्यूनैस्त्वाह संवर्तः नखानां छेदनं पादे द्विपादेश्मश्रुणः स्मृतं त्रिपादगुः शि-
 खावर्जं सशिखं च ततः परम् वपनादिकंधेनुदानादावपितुल्यन्यायादिति ज्ञेयम् सशिखवपने तु सदा बद्धशिखेन चेत्यस्य
 गायत्र्या तु शिखां बध्वा नैर्ऋत्या ब्रह्मरंभ्रतः जुटिकां च ततो बध्वा ततः कर्म समाचरेत् इति ब्रह्मपुराणस्य च वाधो न दोषाय
 नैमिक्तिकं न नित्यं वाधस्य फलं च मसादौ संगृहीतत्वादिति अष्टमो चतुर्दशीभिन्नकाले प्रायश्चित्तमाह व्यवहारचिंतामणौ व्या-
 सः नाष्टम्यां चतुर्दश्यां प्रायश्चित्तपरीक्षणम् इति चतुर्दश्यां संकल्प्यामावास्यायां कार्यमिति शिष्टाचारः अथ ब्रतनिर्णयः
 दिग्वद्विलंघ्यरात्रेः सार्द्धं प्रहराभ्यंतरे परिमितभोजनरूपं नक्तब्रतं तदशक्तौ रूप्यमाषकं दातव्यं पश्चिमधेनक्तं रूप्यमाषकं वा
 दक्षिणधेनक्तं रूप्यमाषकं च रक्तिकाद्वयमाह मनुः दैर्घ्यात् न लेसमधृते विज्ञेयो रूप्यमाषकः तदभावे तन्मूल्यं दा-
 तव्यं धेनोरभावे दातव्यं नुल्यं मूल्यं न संशयः इत्येकत्र दृष्टत्वादप्यत्रापि तथा कल्प्यते उपवासब्रतं नक्तत्रयेण समं दिवा भोज-
 नरहितस्य रात्रिषु पणोक्तैश्चैगुण्यात् तदशक्तौ रूप्यमाषकं त्रयं तन्मूल्यं वा अष्टौ पणा देयाः अन्यत्कृष्टं तत्रिमाषकस्य पा-
 णाष्टकलभ्यत्वादेवं द्वितीयोपवासादौ तथा बोध्यं विशेषाश्रवणादिति शूलपाणिः वाक्यं तु ॐ अद्येत्यादि अमुकगौ

श. क.
४

णिकागावोरुषभः षट्पुराणकइतिवचनात् प्रसिद्धवचनानुसारेण व्यवस्थाश्रेयसीति प्रतीमः अथ प्रायश्चित्तपूर्वकं ह्यस्यंशं
स्वलिखितौ वाप्यकेशनखान्यूर्वे घृतं प्राश्य बहिर्निशि प्रत्येकं नियतं कालमात्पुनो व्रतमादिशेत् चहिर्नं गृहे प्रत्येकं नियतं काल
द्विने व्रतकालसंख्याः संकल्पवाक्ये उल्लेखनीया इत्यर्थः निशि निशामुखे व्रतं निशामुखे ग्राह्यं बहिस्तारकदर्शनादिति लघुहा
रादिभक्तवाक्यत्वात् तेन प्रायश्चित्तपूर्वदिने केशादीनि वापयित्वा घृतं प्राश्य प्रदोषे संकल्पः कार्यः मुण्डनं च महापातकगोवधाद्य
तिरिक्ते विद्वद्विप्रनृपस्त्रीणां नास्ति विद्वद्विप्रनृपस्त्रीणां नेष्यवे केशवापनम् ऋते महापातकिनो गोहंतुश्चावकीर्णिनः इति मि
ताक्षरीयात् स्त्रीणां मुण्डने विशेषमाह पराशरः वपनं नैव नारीणां नानुब्रज्या जपादिकम् न गोशयनं कार्यं न च दध्युगं वा जि
नं सर्वान् केशान् समुद्धृत्य छेदयेदंगुलिद्वयं सर्वं चैव हि नारीणां शिरसे मुण्डनं स्मृतम् सर्वत्र प्रागुक्तं महापातकादिपरम् अत्र
नारीपदं विधवापरम् सधवाया अंगुलिद्वयच्छेदने दिमुण्डननिषेधमाह पात्रिजातघृतवचनम् सधवानां तु नारीणामलंका
राभिसंवेदा केशसंवरणं प्रोक्तं प्रायश्चित्ते हि ज्ञोत्तमम् अत्र विधवाया वपनं सधवाया अंगुलिद्वयच्छेदने यत्केन चिदुक्तम् तत्पराशरी
यस्मिन् विधवाया वपनं सधवाया अंगुलिद्वयच्छेदने उभयोर्मु
ण्डनापवादत्वात् पूर्ववचनीयनारीपदं सधवापरमिति बोधं विधवायाः केशधारणविधानाभावात् केशधारणच्छायां हि

राम
३

शुद्धस्य मृगपानस्थाने ब्राह्मणा गमनं तस्य मृगपाने पतित्या भावान् स्नेहं ब्राह्मणस्य मिकाशीतिरक्तिका मिनहे प्रः गुर्वङ्ग
वृषोर्त्तमवणीया विमाता नवधा संमर्गमाह वृहस्पतिः एकशय्यासनं पंक्तिर्पोण्डं प्रकौन्मिश्रणम् याजनाध्ययनं योनिः
सहभोजनं नवधा संकरं प्रोक्तो न कर्तव्यं धर्मैः सहभारदः याजनं योनि संवत्सः स्वाध्यायं सहभोजनम् कृत्वा सद्यः पतं त्येते प
तिते न संशयः याजनं श्रौत याजनं महभोजनं कर्षात्र भोजनं तथा आलापाद्वात्रस्य गोस्वाध्यायात्सहभोजनात् सहशय्याम
नात्यानात्यापं संक्रमते नृणाम् सहभोजनं कर्षात्र भोजनपानस्य आलापादेस्तु संवत्सरेण पातकित्वं संपादकत्वं संवत्सरेण पात
ति पतितेन सहाचरन्निति विष्णु बचनात् लघुसंमर्गञ्च अतिपातकमाह विष्णुः मातृगमने ददितुं गमनं मृषागमनमित्यतिपातका
न्ति मृषा पुत्रवधूः अथ धेनुमृत्युनिर्णयः तत्र संवत्सः प्राजापत्यव्रताशक्तौ धेनुं दद्यात् यस्मिन् धेनुर्भावदातव्यं तुल्यं मृत्युञ्जसं
शः अत्रोत्तममध्यमाधमभेदेन मृत्युमाह षड्विंशते धेनुः पंचभिर्गह्यानां मध्यानां त्रिपुराणिका कार्षापणैकमृत्या हिदरिद्रा
णां प्रकीर्तिता कार्षापणः षोडशपणाः कात्यायनः द्वात्रिंशत्पुराणिका गावो वत्सः पौराणिको मजः धेनुमृत्यु कार्षापणत्रयं संवत्सा
गोर्धेनुरित्यर्थः गोमृत्यु कार्षापणं कात्यायनः अधिकारे स्मृतिः गोः षोडशपणात्त्रै मानवाः संतिनिधेनाः हिर्हेतौ वृषभमृत्यु पंच
कार्षापणा इति शूलपाणि लिखितं न किंतु धेनुसंकलने परंतीति कृत्वा त्रिंशत् वचनं तत्र षट्कार्षापणा इति यथा

3. या-कः श्यापितं फलमृलादि अधर्ममत्यापचये वैकल्यं विष्णुः यदनुक्तं तत्र कीर्णम् अथोपपातकमाह मनः गोवधोयास्यस्य ज्यपा
 रदार्यात्मविक्रयाः पितृमातृगुरुत्यागः स्वाध्यायाग्नयोः सुतस्य चापरिवित्तितानुजेनैव परिवेदनमेव चतयाहीने चकन्याः पुत्रयो
 रेव च याजनम् कन्यायादूपणं चैव वार्दुपित्वं व्रतच्युतिः तडागाराभदारणामप्यस्य च विक्रयः ब्राह्म्यतावांधवत्यागो भूतका
 थ्यापनं तथा भृताच्चाध्ययनादानमपुण्यानां च विक्रयः सर्वाकरेष्वधीकारो महायत्रप्रवर्तनम् द्विसौषधीनां स्या जीवाः भिचारो
 मूलकर्म च इंधनार्थमशुक्लानां वृक्षाणामवपत्तनम् आत्मार्यं च क्रियारंभो निहितान्नादनं तथा अनाहिताग्नितास्तयमृणानां च
 जपक्रिया असञ्छास्त्राधिगमनं कौशिल्यस्य चात्रिया धान्यकुप्यपशुसंयं मद्यपस्त्रानिषेवणम् स्त्रीशूद्रविद्वेशत्रवधोनास्ति
 कंचोपपातकम् परिवेदनमेव चेति चकागलक्यं अपिमूलकर्मवशीकरणं च्चाटनकरणम्। क्रियारंभ आत्मार्यपाकारंभः
 नास्ति कंच नास्ति परलोकद्वयध्यवसानम् अथोपपातकमाह विष्णुः पितृपितृव्यमातामहमातुलश्च शरत्पपत्मभिगमने पितृष्व
 स मातृष्वस्य गमने च श्रोत्रियत्विगुपाध्यायिभिः पितृभिः गमने स्वसृमख्याः संज्ञात्रायाः उत्तमवर्णाया अंत्यजायाः कुसारायं ज
 स्वसृमख्याः शरणामतायाः प्रव्रजिताया अभिगमने निश्चिन्त्याश्च पितृपत्नीविमातागंतारमपेक्ष्य हीनवर्णा अंत्यजात्रिवर्णो लोक
 मार्गिभ्यः कन्या महापातकमाह मनः। ब्रह्महत्यासुरोपासनांस्तयं गुर्वङ्गनागमं । अन्तिपातकान्याहः संमर्गश्चापितेः सद

गम
 3

तेयदद्विष्टमज्ञानकृतेतदर्थंप्रायश्चित्तं स्यादकामकृतं यत्तद्विगुणंबुद्धिपूर्वकं इत्याशावचनात् कच्छां सुचतुरः कुर्यात्
 वधेयोरुपूर्वकेश्रमत्यानुदयं कार्यं तदर्थं चालवृद्धीरिति विस्वामित्रवचनात् एकत्रेतिर्णीतः शास्त्रार्थोवाधकोविना परत्रा
 पीतिभ्यश्च त्रिविधपापोत्पत्तिकारणं यथामनुः अकुर्वन्निहितं कर्म निंदितं च समाचरत् प्रसज्यश्चंद्रियार्थेषु शश्रिती
 यतेनहः नन्विन्द्रियार्थप्रसंगस्य कथं पृथगुपादानं इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतदिति मनुना तस्य निषिद्धत्वादि तत्रैव
 त्यम् इन्द्रियार्थप्रसंगेनात्र दंशाभिशापावुपलक्ष्यं तेताभ्यां दृश्यमानाभिशाप्यमानयोः पापमुत्पद्यते यथामनुः शश्रुगालरव
 वैरं शो ग्राहक्रव्याद्धिरेवच नराश्वोश्रवराहैश्च प्राणायामेन शुद्ध्यतीति चैहीनसिः अनृतमभिशाप्यमानः कच्छं मासं कच्छं समाचरेत्या
 तकंष्टमहापातकेषु द्विमासमिति त्रिविधान्येसानि। जातिभ्रंशकरसं करीकरणं शित्रीकरणमलावहप्रकीर्णोपपातकानु
 पातकं महापातकातिपातकानि जनयंति नवविधानि। यथामनुः ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा प्रातिरघ्रेयमद्ययोः जैह्व्यं पुंसि च
 भियुन्यं जातिभ्रंशकराणि चारुजः कृत्वा पीडाकरणम् अघ्रेयं लसुनादिजैह्व्यमित्रे कौटिल्यम्। स्वरोश्राश्वमृगे भानाम जाविक्र
 धस्तथा संकरीकरणं ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य च निंदितेभ्यो धनादानं चाणि ज्यंश्चंद्रसेवनम्। अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्यैव भा
 षण्यम् कृमि कीटवयोहत्यामद्यानुगतभोजनम् फलैधः कुसुमस्तेयमधर्म्यं च मलान्दृशं मद्यानगतं मद्यपानमसुदु

भा. क.
२

अनुग्रहः कार्यस्तथा वैशिशुद्धयोः अतो न्यथा भवेदोषस्तस्मान्नानुग्रहो भवेदिति पाराशरीयाच्च अनुग्रहादेः ~~अनुग्रह~~ पादमृतं
प्रायश्चित्तं न कर्तव्यम् तस्मान्कृच्छ्रमथाप्यर्द्धपापं वापि विधानतः ज्ञात्वा वलानुलं कालं प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेदिति हारिः
कृच्छ्रपदं जहत्स्वार्थलक्षणया पादो न कृच्छ्रमपि ज्ञेयम् यदूर्णे यत्प्रायश्चित्तं तदूर्णे बालवृद्धस्त्रीरोगिणान्तदूर्णं प्रायश्चित्तम्
तेषु मशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडशः प्रायश्चित्तार्द्धमूर्द्धंतिस्त्रियोरोगिणस्य चेति विष्णुपुराणात् अत एकस्योभय
प्रवर्षे त्रयवर्षे वा पादप्रायश्चित्तम् अनुग्रहे पादं वेति वा शब्दस्यैव कारणत्वादिति मिताक्षरातः अर्द्धमेव भवेत्सुसा
कुरीयतत्रयोषितामिति अत्रो नषोडशवार्षिकं प्रायश्चित्तं दूर्द्धं संपूर्णं प्रायश्चित्तं ऊनैकादशवर्षीयस्य बालस्य पंचवर्षीयस्य पा
दप्रायश्चित्तं पादो बालेषु दातव्यः सर्वपापेषु यद्विधिरिति विष्णुवचनात् ऊनैकादशवर्षस्य पंचवर्षाधिकस्य च चरेद्गुरुः सुहृ
दापि प्रायश्चित्तं विशुद्धयेनेन स्वयमशक्तौ प्रतिषिद्धिद्वारापि प्रायश्चित्तं करणीयम् पंचवर्षमध्ये तु प्रायश्चित्तं न करणीयम्
तस्यैव अत्र स्यात्सनापराधेन पातकम् न चास्मात्तदोक्तिप्रायश्चित्तं न विद्यते इत्यंगिरोवचनात् यत्तु चतुर्थाहृतं तदूर्द्धमस्य
संयत्तं देवहि शिशोर्ब्रतं प्रकुर्वन्ति गुरुसंबन्धिवा वा इति ब्रह्मपुराणे पंचवर्षे ब्रतविधानं तस्यापनाशकान्तिरिति परमतो
विरोधः ज्ञानात्ज्ञानकृते पापेयत्रयदेवोक्तम् तत्र तत्र करणीयम् यत्राज्ञानकृते यदुद्दिष्टं ज्ञानकृते तत्र तद्विगुण्यम् ज्ञानकृः

राम
२

अध्यप्रायश्चित्नाकरणे द्विगुणं प्रायश्चित्तमेव त्स गभिः प्रथमं दृष्टम्य द्विगुणादय इति मसुवेचनात् कालातिरेके द्विगुणं प्रायश्चित्तं
मात्रेण द्विगुणं गजदंडं च दत्वा शुद्धि मवाप्त्यात् इति द्वेवृत्तीयाच्च अत्र संवत्सर मध्ये कालातिक्रम प्रायश्चित्तकरणे भागहारक
मेण संवत्सर गणन क्रमेण प्रायश्चित्तमिति वदंति प्राचीना जिज्ञासूनां प्रायश्चित्ता कथने चित्तस्य विपश्चितो दोष आनीना
याचमानानां प्रायश्चित्तानिये द्विजाः जानंतो न प्रमत्तानि तेषु पितृदोषभागिन इत्ये गिरं वचनात् शत्रियादौ प्रायश्चित्त कथने ब्राह्म
णं मंतरितं कृत्वा कथनीय मन्वायतो मार्गमागम्यः शत्रियादः प्रणामिनः अंतर्ब्राह्मणं कृत्वा व्रतमेत त्स्मादिशेत् इत्यंगिरीव
चनात् गुरुपापे च तद्य प्रायश्चित्तं तद्युपापं गुरु प्रायश्चित्तं न वक्तव्यम् पापे गुरुणि गुरुणि स्वत्यान्यस्ये च तद्विदः प्रायश्चित्ता
निमंत्रय जगुः स्वापं भुवादय इति विष्णु वचनात् अन्यथा हि महाबाहो न घृणामुपदेशतः गुरुणा मुपदेशो हि निः प्रयोजनत्वं
अज्ञेः इति भविष्यपुराणाच्च प्रायश्चित्तप्रदाने यथोक्तं वाच्यं न मृत्नादिना नुग्रहः कार्यः तद्यथा लोभादाय दिवास्त्रे हाहा
हादज्ञानं तोपिवा कुर्वन् नुग्रहं येन तत्पापं तेषु गच्छतीति पागशीयात् शास्त्रीय प्रायश्चित्तमुदाहृत्य दुर्वलत्वादिना नुग्रहः
कार्यः कृत्वा पूर्वमुदाहारं यथोक्तं शास्त्रवेदिभिः पश्चात्कार्यो नुसारेण शक्त्या कुर्वन् नुग्रहं मित्यंगिरीव प्रातः कार्यो नुसारेण दुर्वलत्वादिना नुग्रहः

आ.को
१

॥ श्रीगणेशाय नमः नत्वा कृष्णपदद्वन्द्वनिर्णयो मुनि संमतः प्रायश्चित्तकदंबानां गोपालेन वितन्यते १ अथ प्रायश्चित्त
यः तत्र हारीतः प्रयतन्वा दोषचित्तमशुभं नाशयतीति प्रायश्चित्तं तत्र वाशब्द एवकारार्थे वास्याद्विकल्पोऽपमत्तारिवाये
च समुत्पद्यति विश्वदर्शनात् प्रयतन्वा यथाविधि अनुष्ठानात् उपचितम् संचितमशुभमेव नाशयति न तु फलान्ना
यतियत्कर्म तत्र प्रायश्चित्तम् अशुभं पापं पापिनां तदुपदेशेन फलमाहांगिराः यत्पुण्यमुद्धृते विप्रैर्म्रियमाणेषु
तत्पुण्यं तारिते पापात् प्रायश्चित्तैस्तु पुण्यं धर्मशास्त्रमविज्ञाय प्रायश्चित्तं न वक्तव्यम् अबुद्धा धर्मशास्त्राणि प्रा
यश्चित्तं वदन्ति ये प्रायश्चित्ती भवेत्पूतस्तस्यापि पुण्यं च्छतीति शान्ता पीयूतं तदूर्वादिपूर्वकं कथितव्यम् अनर्चितैरनाह
रपृष्टैश्चैव संसदि प्रायश्चित्तं न वक्तव्यं जलद्विरपि जल्पते इत्यंगिरो वचनात् पापिनासचैलं स्नान्वा उपदेशं तोषयि
त्वात् सदसि स्पृष्टाभिधानं वक्तव्यम् सचैलं वाच्यं स्नान्वा क्लिन्नवासः समाहितः उपस्थाय ततः शीघ्रमार्तिमान्धरणीं हृतः ॥
गात्रैश्च शिरसा चैव न च किञ्चिदुदीरयेत् इत्यंगिरो वचनात् तोषयित्वा हि ज्ञेयमान् इति देवलीयाच्च यत्तु पापं व्यापये
त्पापिदब्बाधेनं तथा वृषम् इति पाराशरवचनम् तन्नेहा पातकादौ विपुलधनविषुषम् निश्चितपापस्य भजेने सदस्यः
सत्यभाषणे च पापबुद्धिमाहांगिराः कृते निःसंशये पापेन भुञ्जीतानुपस्थितः भुञ्जीतौ बद्धयेत्यापमसत्यं सदसि

राम
१

॥ श्रीकाशीजीमेमहर्षाधुरानासामाकीगलीश्रीपुनबाबूहरखचंदजीकेबाडेमे
दुर्गाप्रसादकटारेकेगणेशमंत्रालयमेंप्रायश्चित्तकदंबकाप्रयागयालिसासीनाराममिश्रकापने
बालागोपालजिस्कोलेनाहोयउसेकुंजगलीकेपश्चिमफाटकपरदुर्गाप्रसादकेदुकानपरमिलेगा॥

